"समजदार तूं गंगे तुजला
वृथा कोप शोभत नाहीं!
विधि लिखीत जें असतें, होतें
टळत कदापी तें नाहीं!!"

"कोण विधाता दुसरा तुजविण,
कशास गप्पा या आतां?
विचारलें गंगेनें त्यावर
वदे-"ऐक मग खरें अतां!

"पटवुन तुजला काय देउं मी
हार मानतों तुझ्या समोर।
भगिनी गे अपराध आज हा
हातुन माझ्या घडला घोर!

"सर्वाधिक तूं पवित्र जगतीं
प्रसिद्ध विश्वामध्यें हें।
तद्वत पावन अग्निदेव पण
खचित जगाला माहित हें।

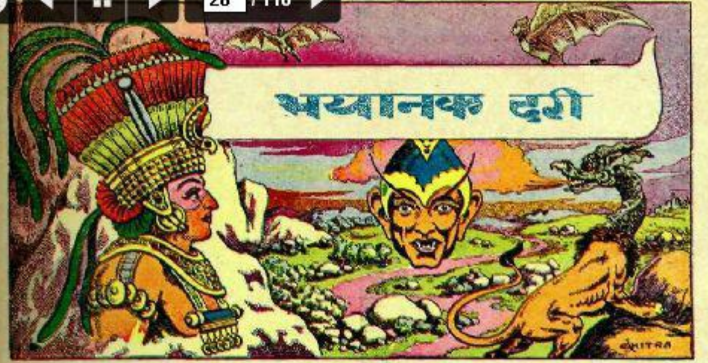
"शक्ति शालिनी जितकी तूं, तो
शक्तिशालि नाहीं हें खास!
तप्त स्वभावें तो, तवहृदयीं
सहनशीलता करते वास!

"अधिक तुझ्याशीं त्याची तुलना
करणें रास्त मला नाहीं!
तव जल विझविल क्षणांत त्याला
ठाउक कोणाला नाहीं!

"पिउनि आपलें पवित्र पाणी
थुंकुन 'शखण' सरोवरांत
देशील जर तूं, होइल शीतल
शरीर तव अन् शांति मनांत!"

"राग उतरला गंगेचा मग
गोड शब्द ते ऐकुनिया।
आणि परत ती लगेच आली
पृथ्वीवरती उतरुनिया॥

[७]

[तिकडे ब्रह्मदंडी मांत्रिक कालभैरवाच्या समोर बसून होम करूं लागला. इकडे ब्रह्मपुराच्या राजाचा अंगरक्षक दो सैनिकांना बरोबर घेऊन अग्निपर्वतापर्यंत येऊन पोंचला. तेथें त्यांना लखूचा वृद्ध बाप भेटला. त्याला वाट दाखवायला सांगून सर्व डोंगर चढूं लागले. पुढें वाचा.]

एका उंच जागेवर दगडाआड बसून जयमल डोंगराखालीं पहात होता. त्याला कोणी तरी चार जण डोंगर चढून येत असलेले दिसले. गुहेंत कालभैरवाची पूजा करून व जवळ लखूला बसायला सांगून ब्रह्मदंडी मांत्रिक मंत्रजाप करीत हवन करीत होता. कालभैरव लखूला प्रेरणा करील व त्या वेळीं सर्व दृश्य पहात बसणें हिताचें नाहीं उलट धोक्याचें आहे असें सांगून मांत्रिकानें जयमलला गुहेबाहेर पाठवून दिलें होतें. परंतु जयमल मधून मधून आंत डोकावून काय होत आहे हें पहात होता.

कालभैरवाची प्रेरणा मिळाल्यावर काय होतें हें जयमलला पहावयाचें होतें. मांत्रिक लखूला प्रेरणा झाल्यावर त्याच्याकडून भयंकर दरीची वाट व तेथील धनराशीच्या विषयीं

माहिती काढून घेणार आहे हें जयमलला माहीत होतेंच. ती माहिती काढून घेतल्या-वर क्रूर मांत्रिक लखूला बळी देखील देईल ही अंधुक शंका त्याच्या मनांत होती. भयंकर दरीचा मार्ग व त्यांतील धनराशीची माहिती जयमलला पण हवी होती. म्हणून तो जें कांहीं बोलेल तें ऐकून नीट लक्षांत ठेवणें अगत्याचें होतें.

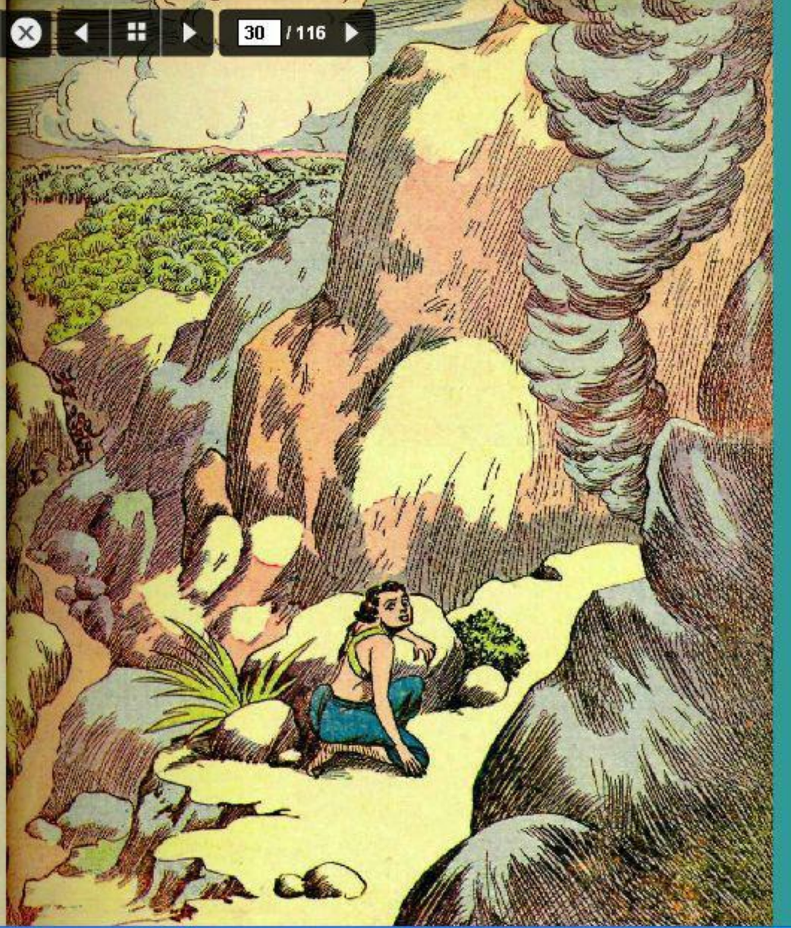
जयमल हा विचार करीत शिखराखालीं पहात होता. त्यानें चौघांना वर चढून येत असतांना पाहिलें. पण चौघांपैकीं एक मागें वळून धांवत रानांत शिरला.

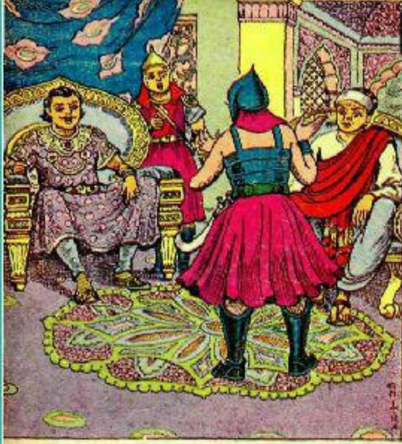
तिथे डोंगराकडे पहात मूर्तिवत होते. जयमलनें मागें वळून पाहिलें तेव्हां त्याला ते लोक काय पहात उभे आहेत हें उमगलें. गुहेंतून काळा धूर बाहेर येत होता. हा धूर पाहूनच बहुतेक हे चकित झाले असावेत. आतां काय करावें? ब्रह्मदंडीला हें जाऊन सांगावें कीं स्वस्थ बसून गंमत पहावी?

अंगरक्षकानें एका सैनिकाला बातमी देण्यासाठीं ब्रह्मपुरास पाठविलें होतें. तोच पळत ब्रह्मपुराकडे निघाला होता. सुदैवानें त्याला एक म्हातारा घोडेस्वार भेटला. त्यानें त्याला आपली तलवार दाखवून त्याला घोड्यावरून खालीं ओढलें व स्वतः घोड्यावर बसून ब्रह्मपुरास येऊन पोंचला.

सिंह द्वार ओलांडून तो आंत गेला व "महाराज, महाराज!" असा ओरडत सुटला. त्याचा आवाज ऐकून नवीन सेनापतीनें पुढें येऊन त्याला विचारलें—"तूं स्वतः महाराजांनाच हाक मारीत कां सुटला आहेस? महाराज येणार आहेत का बाहेर? काय भानगड आहे?"

सैनिक भीत भीत म्हणाला—"सेनापति, मला महाराजांच्या अंगरक्षकानें पाठविलें आहे. डोंगराच्या एका गुहेंतून धुराचे लोट

बाहेर येत आहेत. गुहेंत एक मांत्रिक राहतो. त्यानें पूर्वीच्या सेनापतीचा वध करविला होता. एका म्हाताऱ्यानें आम्हांला हें सर्व सांगितलें. ही बातमी सांगून कुमक पाठवायला विनंति केली आहे." सेनापति त्या सैनिकाला बरोबर घेऊन राजाजवळ गेला.

राजा, राजगुरु व सेनापतीनें सर्व हकीकत ऐकून त्या सैनिकाला विचारलें-"पण हा म्हातारा कोण आहे?"

"तो आम्हांला रानांत डोंगराच्या पायथ्याशीं भेटला होता. त्याच्या हातांत एक मोठी तलवार होती. तो रानांत राहून कंदमुळें खाऊन आपला उदर निर्वाह करतो!" सैनिकानें थोडक्यांत त्याला माहीत होतें तें सांगितलें.

"गुहेंतून धूर येण्याचें कारण तो मांत्रिक व त्याची हवनादि कामेंच असतील कशावरून? शत्रु-सैन्य सुद्धां असूं शकेल!" राजगुरूनें शंका केली.

"तो मांत्रिकच आहे, त्या म्हाताऱ्यानें हेंच सांगितलें. त्यानें मांत्रिकाला कित्येक वेळीं पाहिलेलें आहे. त्याला त्याच्या गुहेची वाट देखील माहीत आहे." सैनिक म्हणाला.

"त्या विचित्र प्राण्याविषयीं त्या म्हाताऱ्याला माहिती आहे का?" राजानें विचारलें.

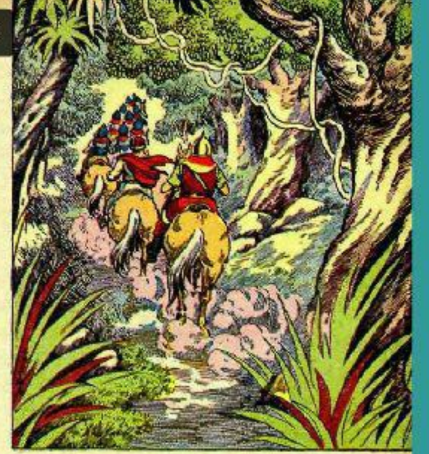
"तो विचित्र प्राणी त्या मांत्रिकानेंच पाठविला होता. तसा प्राणी जगांत नाहीं. त्या मांत्रिकानेंच मंत्रबळानें तो निर्मिला असावा असें तो म्हातारा सांगत होता. त्यानें स्वतः तो प्राणी आपल्या डोळ्यांनीं पाहिला आहे." सैनिक म्हणाला.

"राजगुरु! आतां काय करावें असें आपलें मत आहे?" राजानें विचारलें.

राजगुरु क्षणभर विचार करून म्हणाला-"त्या गुहेंत मांत्रिकच असावा यांत मला देखील शंका वाटत नाहीं. शत्रु सैनिक असते तर गुहेंतून धूर आलाच नसता. त्यांनीं धूर होऊंच दिला नसता. कारण त्यांच्या गुप्तस्थानाची माहिती आपल्याला त्या धुरामुळें मिळेल हें त्यांना कळतें. म्हणून मला असें वाटत आहे कीं हा सैनिक म्हणतो तसा तो मांत्रिकच असावा व त्यानें कांहीं तरी हवनकार्य आरंभिलें असावें. नाहींतर इतका मोठा धूर गुहेंतून येणें शक्य नाहीं. त्याला आपण शक्यतों करून जिवंत पकडला पाहिजे."

"तो एक दुष्ट व क्रूर मांत्रिक आहे. त्याला कैद करणें, आपल्याला वाटतें तितकें सोपें नाहीं." राजा म्हणाला.

"तें सर्व माझ्यावर सोडा. मला देखील थोडी मंत्रविद्या माहीत आहे. आजपर्यंत तिचा उपयोग करण्याचा प्रसंगच आला नाहीं. पण आतां मी प्रयोग करून पाहणार आहें. त्या दुष्टाला कसें कैद करावयाचें हें मला माहीत आहे." राजगुरु म्हणाले. नंतर सेनापतीकडे वळून ते पुढें म्हणाले-"सेनापति! माझ्याबरोबर जाण्यासाठीं निवडक दहा सैनिकांना तयार ठेवा!"

दहा मिनिटांच्या आंत राजगुरु दहा सैनिकांना बरोबर घेऊन सेनापतींसह घोड्यावर बसून निरोप घेऊन येणाऱ्या सैनिकाबरोबर निघाले. तो सैनिक वाट दाखवायला पुढें चालत होता आणि त्यानें रानांत व डोंगरावर जें कांहीं पाहिलें किंवा ऐकलें त्याचें वर्णन करीत तो जात होता.

जयमल गुहेच्या बाहेर एका दगडाआड बसून सर्व पहात होता. त्यानें राजगुरु व सैनिकांना येत असलेलें पाहिलें. तास दीड तासापूर्वीं एक सैनिक मागें वळून जो पळत गेला तोच बहुतेक यांना बोलावून घेऊन

आला असावा, त्याला हें कळायला तितकासा वेळ लागला नाहीं. गुहेंतून धूर बाहेर येत होता म्हणून त्यांना शंका आली असावी कीं गुहेंत कोणीतरी मांत्रिक होम करीत असावा. तो भयंकर दरीच्या मार्गे ऐकण्यासाठीं तन्मय होऊन तिकडे लक्ष देऊन बसला होता त्याच्या गळ्यांत केव्हां दोरीचा फांस पडेल हें देखील त्याला माहीत नव्हतें.

जयमल गुहेकडे धांवला. आंत ब्रह्मदंडीचा खणखणीत आवाज एकाएकीं बंद पडला. त्याच वेळीं लखूचा आवाज त्याला ऐकूं आला. तो म्हणत होता—“ विन्ध्यपर्वता-पलीकडचें रान ओलांडून गेल्यावर एक दरी लागेल. तीच भयंकर दरी. त्या दरींत एक मोठें पिंपळाचें झाड आहे. त्याच्या खालीं एक वारूळ आहे—” तें ऐकत असतां ब्रह्मदंडी कां कोणास ठाऊक खदखदां हंसला. “पुढें बोल, काळभैरवा! पुढें बोल!” असें म्हणत त्यानें लखूच्या खांद्यावर आपली कुबडी ठेवली.

“तें झाड पौर्णिमेच्या दिवशीं फळांनीं भारावून जातें. सिंहाच्या राजाला ठार करून त्याचें चर्म....” बोलतां बोलतां लखू थांबला. हातानें स्वतःचा गळा धरून उभा राहिला आणि लडखडत चालूं लागला.

लखू तसा उठलेला पाहून व त्याचें तें विचित्र वागणें पाहून ब्रह्मदंडी जोरानें ओरडला—“कोण तो, माझ्यावर मंत्राचा प्रयोग! अरे, त्यानें काळभैरवाचें तोंडच बंद केलें आहे.” त्यानें जोरानें हुंकार केला. जयमल धांवत डोंगराच्या टोंकाला जाऊन खालीं पाहूं लागला. घोड्यावरून जे लोक थोड्या वेळापूर्वी आले होते त्यांच्यापैकीं एकजण घोड्यावरून उतरून कमंडलांत पाणी हातांत घेऊन व कांहीं तरी मंत्र

म्हणून जमिनीवर आपटीत होता. तो राजगुरु होता.

जयमल भ्याला, ब्रह्मदंडीबरोबर तो व लखू देखील पकडले जाणार. घोड्यावरून येणारां-पैकीं एक जण कोणी मांत्रिक आहे खास!

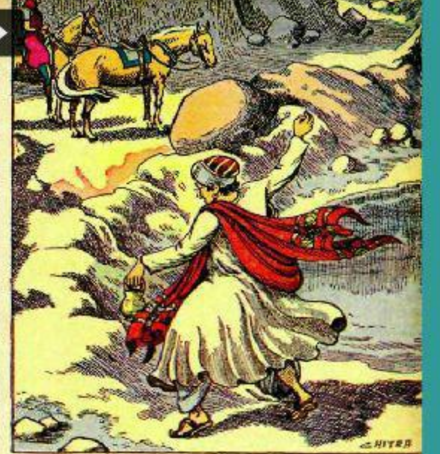
“गुरु गुरु........” जयमल गुहेकडे धांवला. “ब्रह्मपुराचे सैनिक डोंगर चढून येत आहेत.” तो मांत्रिकाला म्हणाला.

मांत्रिक दांतानें ओठ चावीत म्हणाला—“ब्रह्मपुराचे सैनिक! असतील! त्यांचें आपल्याला काय भय! त्यांच्याबरोबर कोणी तरी मांत्रिक देखील आहे असें दिसतें. त्याचा बळी काळभैरवाला अर्पण केल्या-शिवाय माझ्या मनाचें समाधान होणार नाहीं. त्यानें स्वतःच्या इष्ट दैवताचेंच तोंड बंद केल्यावर त्याला मुक्ति नाहीं!”

“त्या तुच्छ मांत्रिकानें काळभैरवाचें तोंड बंद करण्यापूर्वी काळभैरवानें सर्व कांहीं सांगितलें का गुरुवर?” जयमलनें विचारलें.

ब्रह्मदंडीच्या भुंवया ताठरल्या. त्याच्या कपाळाला आट्या पडल्या. त्यानें संशय मुद्रेनें जयमलला विचारलें—“म्हणजे, तूं लपून सर्व पहात होतास आणि ऐकत होतास?”

“हें काय गुरुवर! आपण मला बाहेर

रहायला सांगितलें नव्हतें का? मी पाहऱ्याला उभा होतों म्हणूनच ब्रह्मपुराचें सैन्य येत असलेलें मला दिसलें व मी धांवत येऊन आपल्याला सांगितलें. मी तेथें उभा नसतों तर मला हें सर्व कसें कळलें असतें व मी इकडे येऊन कसें सांगितलें असतें?”

तोंपर्यंत लखू बेशुद्ध स्थितींतच होता, म्हटलें तरी चालेल. तो ताडकन उठला. त्यानें चारी बाजूला पाहिलें आणि बोलूं लागला—“कोठें आहे मी? कोण आहें मी?” मांत्रिक त्याच्याजवळ गेला व हळुवार हातांनीं त्याच्या पाठीवर हात फिरवीत म्हणाला—

"तूं लखू! ब्रह्मदंडी मांत्रिकाच्या गुहेंत बसला आहेस. तो पहा कालभैरव! आपल्या उपासकांना ते मागतील तें देणारा कल्पवृक्ष!"

लखूनें कालभैरवाच्या मूर्तीकडे पाहिलें व म्हणाला—"पण कालभैरवाच्या डोळ्यांतली ज्योति थोडी कमी झाल्यासारखी वाटते!" त्यानें जयमलकडे वळून म्हटलें—"सर्वच विचित्र वाटत आहे जयमल! काय झालें काय?"

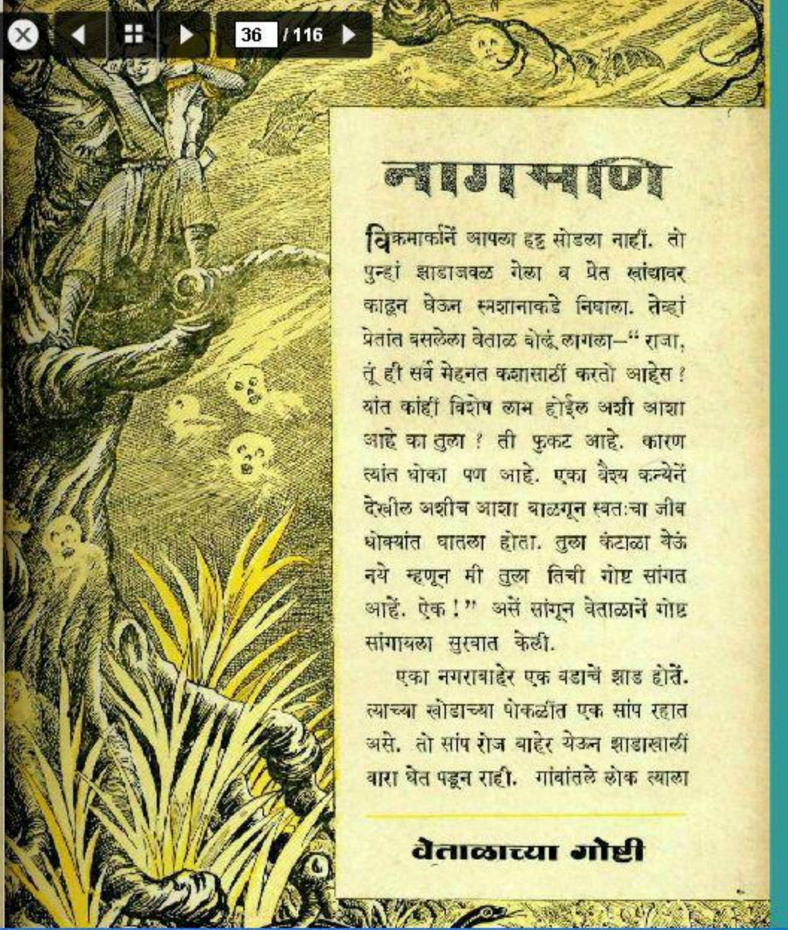
जयमल कांहीं उत्तर देणार इतक्यांत मांत्रिकानें मध्येंच त्याला अडविलें व म्हणाला—"कांहीं नाहीं, लखू! मीच थोडें दुर्लक्ष केलें. थोडा असावध होता. कोणीतरी तुच्छ मांत्रिकानें माझ्यावर वार केला आहे. तूं भिऊं नकोस. मी त्यालाच बळी देऊन कालभैरवाला शांत करीन."

"गुरुवर! आतां बोलण्यांत वेळ घालविणें बरोबर होणार नाहीं. शत्रु अगदीं जवळ येऊन पोंचला आहे. आपल्याला शोधीत थोड्या वेळानें येऊन पोंचेल. कोठें पळून जाऊं या." जयमल म्हणाला.

"पळून जाणार! कोण? महामांत्रिक ब्रह्मदंडी शत्रूला भिऊन पळणार? काय बोलतोस काय जयमल? कालभैरव पाठीशीं असतां माझ्या केसाला देखील धक्का लागणें शक्य नाहीं. कोण साहस करणार येथपर्यंत येण्याचें? मी येथूनच त्या मांत्रिकाचा समाचार घेतों पहा. त्यानें माझ्यावर मंत्र टाकावा! त्यालाच कायमचा धडा मिळूं दे! तुम्ही दोघे पळा कोठें तरी आणि लपून बसा!" असें म्हणत मांत्रिक कालभैरवाच्या मूर्तीकडे निघाला.

लखूनें आपलें धनुष्य व बाण उचलून घेतले व जयमलबरोबर गुहेंतून बाहेर आला. दगडाआड लपतछपत दोघे हस्ती सरोवराकडे धांवले. [पुढील गोष्ट पुढील अंकीं]

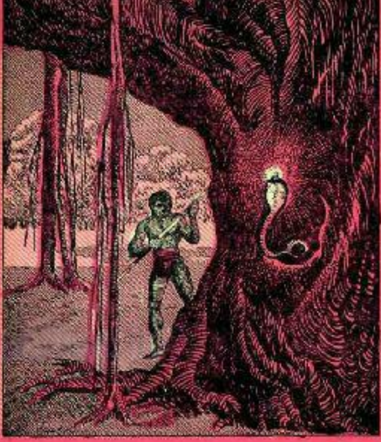

नागमणि

विक्रमार्कानें आपला हट्ट सोडला नाहीं. तो पुन्हां झाडाजवळ गेला व प्रेत खांद्यावर काढून घेऊन स्मशानाकडे निघाला. तेव्हां प्रेतांत बसलेला वेताळ बोलूं लागला—"राजा, तूं ही सर्व मेहनत कशासाठीं करतो आहेस? यांत कांहीं विशेष लाभ होईल अशी आशा आहे का तुला? ती फुकट आहे. कारण त्यांत धोका पण आहे. एका वैश्य कन्येनें देखील अशीच आशा बाळगून स्वतःचा जीव धोक्यांत घातला होता. तुला कंटाळा येऊं नये म्हणून मी तुला तिची गोष्ट सांगत आहें. ऐक!" असें सांगून वेताळानें गोष्ट सांगायला सुरवात केली.

एका नगराबाहेर एक वडाचें झाड होतें. त्याच्या खोडाच्या पोकळींत एक सांप रहात असे. तो सांप रोज बाहेर येऊन झाडाखालीं वारा घेत पडून राही. गांवांतले लोक त्याला

वेताळाच्या गोष्टी

प्यायला दूध देत व भक्तिभावानें त्याची पूजा करीत.

त्याच गांवांत एक श्रीमंत जव्हेरी रहात असे. तो हिऱ्यांचा व्यापार करी. त्याला एक अत्यंत रूपवती कन्या होती. जव्हेऱ्या-चीच मुलगी, तिला रत्नाभूषणांचें जणुंकांहीं वेडच होतें. तिनें निरनिराळीं रत्नें जमा करून ठेवलीं होतीं. रोज तीं रत्नें पाहून तिच्या मनाला एक प्रकारचा आल्हाद वाटे. पण तेवढ्यानें तिच्या मनाचें समाधान होत नव्हतें. तिच्या रत्नांत नागमणि रत्न नव्हतें. नागमणि उत्तम जातीच्या नागाच्या डोक्यांत असतो. पण तो मिळणार कसा ? ज्या वस्तूचा अभाव असतो त्या वस्तूची गरजच जास्त वाटूं लागते. हा मनुष्याचा स्वभाव-धर्म आहे. त्याप्रमाणें वैश्यकन्येला नागमणी रत्नाचा अभाव भासूं लागला. तिच्याजवळ एकाहून एक सुंदर लहान मोठीं रत्नें होतीं. पण तीं सर्व नागमणीच्या समोर तिला फिकीं वाटत होतीं.

तिनें वडाच्या पोकळींत राहणाऱ्या सांपाची कीर्ति ऐकली होती. त्याला मारून त्याचा मणी जर कोणी आणून दिला तर किती बरें होईल असा विचार करून तिनें एका भिल्लाला बोलवून त्याला पैशाचा लोभ दिला व त्या सांपाला ठार करून तो नाग-मणी आणून द्यायला सांगितलें.

त्या भिल्लानें पैशाच्या लोभानें त्या देवतुल्य नागाला ठार केलें व त्याचा नाग-मणी काढून वैश्यकन्येला आणून दिला. तो मणी मिळाल्यावर तिला परमानंद झाला. तो नागमणी वैश्यकन्या सदा नि कदा आपल्या कुंकवावर लावून ठेवी.

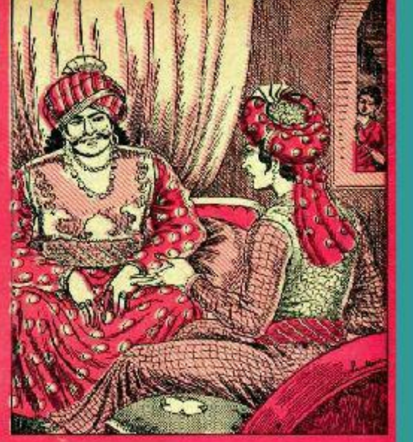
आपल्या एका निरपराध वंशजाची केवळ हौसेखातर झालेली हत्या पाहून नागराज वासुकीला राग आला. त्यानें या हत्येचा सूड घेण्याचें ठरवून मनुष्यरूप घेतलें व तो त्याच गांवीं येऊन राहूं लागला.

गांवांत एक तरुण जव्हेरी व्यापार करण्यास आल्याची गोष्ट वैश्यकन्येच्या बापाला पण कळली. तरुण जव्हेरी गांवच्या मोठमोठ्या श्रीमंतांना मेजवान्या देई. एकदां स्वतः राजादेखील मेजवानी साठीं जातीनें हजर होता. त्याचें वैभव पाहून त्या गांवचे लोक चकित झाले.

वैश्यकन्येच्या बापानें या नव्या व्यापाऱ्याशीं ओळख करून घेतली व त्याला आपल्या घरीं जेवायला बोलाविलें. तो अविवाहित आहे व इतका श्रीमंत आहे हें पाहून आपल्या कन्येशीं त्याचा विवाह करून द्यावा असाहि एक विचार त्याच्या मनांत आला.

ओळख वाढली आणि वैश्यकन्येचा विवाह तरुण जव्हेऱ्याशीं ठरला. त्याच्या सारखा सुंदर व श्रीमंत जांवई त्रिलोकांत मिळणें अशक्य होतें.

वैश्यकन्येनें तरुण जव्हेऱ्याच्या रूप-लावण्याची व श्रीमंतीची कीर्ति ऐकलीच होती. वडिलांबरोबर बैठकींत बसून तो बोलत बसे तेव्हां ती डोळे भरून त्याचें रूप पाहून खूष होई.

विवाहाचा मुहूर्त ठरला. विवाहाची तयारी सुरू झाली. वासुकी रोज आपल्या वधूसाठीं करंडक भरभरून रत्नें पाठवूं लागला. तीं पाहून वैश्यकन्येला आनंद गगनांत मावेनासें झालें.

लग्नसमारंभ थाटामाटानें पार पडला. विवाहोत्तर संस्कार संपल्यावर जांवई बापू सासऱ्याच्या आग्रहानें सासुरवाडीच राहूं लागले. नवदंपतीसाठीं शयनगृह सजविण्यांत आलें. सकाळीं छान उजाडलें तरी नवदंपती झोंपलेली पाहून वैश्यकन्येच्या नातेवाइकांनीं तिला जागी करण्यासाठीं अनेक उपाय केले.

मंगलवाद्यें वाजविलीं पण आंतून कांहींच आवाज न आलेला पाहून सर्वांना आश्चर्य वाटलें. पति किंवा पत्नी दोघांपैकीं कोणीच उठून दार उघडलें नाहीं. शेवटीं दार फोडून सर्व आंत गेले तों वधू पलंगावर मरून पडलेली. जांवई बापू तेथें नव्हते. एक काळा सांप खिडकीच्या भोकांतून बाहेर जात असलेला सर्वांना दिसला. वधूच्या अंगावर सांप चावल्याचे व्रण एका जागीं स्पष्ट दिसत होते.

येथवर गोष्ट सांगून वेताळानें विचारलें– "राजा, मला एक शंका येते. जव्हेऱ्याच्या मुलीला रत्नांची एवढी हाव होती हें मला पटतें. पण नागमणीसाठीं तिनें एवढा हट्ट कां धरावा? तिनें विना कारण या हट्टास्तव आपला जीव धोक्यांत घातला असें नाहीं का तुला वाटत? नागमणी रत्नांत विशेष असें काय आहे? या प्रश्नांचीं उत्तरें माहीत असून तूं दिली नाहींस तर तुला परिणाम माहीतच आहे, तुझ्या डोक्याचीं शंभर छकलें होऊन तुझ्याच पायांवर आदळतील."

विक्रमार्क म्हणाला–"नागमणी रत्नांत विशेष असें कांहीं नाहीं. त्यांत जव्हेऱ्याच्या मुलीनें त्याच्यासाठीं इतका हट्ट धरावा, असें कांहीं विशेष त्यांत असेल असें मला मुळींच वाटत नाहीं. तिच्याजवळ खंडीभर रत्नें होतीं. परंतु नागमणी रत्न तिच्याकडे नव्हतें. स्त्री जातीचा स्वभाव थोडा विचित्रच असतो. जी वस्तु त्यांच्याजवळ नसते त्याच वस्तूसाठीं त्या हट्ट धरतात. त्या वस्तूच्या किमतीपेक्षां त्या वस्तूचा अभावच त्यांना जास्त भासतो!"

अशा तऱ्हेनें मौनभंग झाल्यामुळें वेताळ प्रेतावरोबर नाहींसा झाला व झाडाला जाऊन लोंबकळूं लागला.

मण्याचें महात्म्य

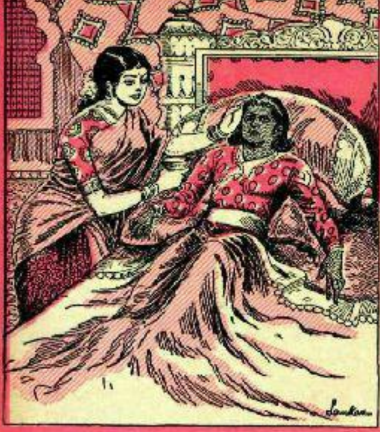

सारंगधर नांवाचा एक राजा होता. त्याला दोन मुलें होतीं. मोठ्याचें नांव धवलकांत व धाकट्याचें नांव प्रवलकांत असें होतें. राजाच्या प्रधानाला रत्नवती नांवाची एक रूपवती कन्या होती. धवलकांत व रत्नवती लहानपणापासून बरोबर खेळलीं व वाढलीं. अर्थातच त्यांचें परस्परांवर प्रेम वाढत गेलें. वयांत आल्यावर रत्नवतीनें धवलकांतशींच लग्न करण्याचा निश्चय करून तसें आपल्या वडिलांना सांगितलें. सर्वांना तें ऐकून आनंदच झाला. लग्नासाठीं राजा व प्रधान दोघांनीं राजपुरोहितांच्या सल्ल्यानें मुहूर्त ठरविला.

पण त्यानंतर एक दिवशीं धवलकांत बागेंत फिरायला गेला असतां त्याला एकाएकीं सांप चावला. सांपाच्या विषामुळें त्याचें सर्व अंग काळें पडलें. राजवैद्यांनीं येऊन औषधोपचार केला म्हणून धवलकांत वांचला. परंतु विषाचा एक बिंदु शरिरांत राहून गेल्यानें पुन्हां कांहीं दिवसांनीं त्याचें सर्व अंग काळें पडलें. त्याच्या अंगाला वास येऊं लागला. त्याला कमी दिसूं लागलें व सर्व अंग ठणकूं लागलें.

पुन्हां राजवैद्य आले व त्यांनीं औषधोपचार सुरू केले. परंतु गुण पडला नाहीं. मांत्रिक व डोंगराळ प्रदेशांत राहणारे कांहीं वैद्य आले व त्यांच्या पैकीं एकानें रोग्याची परीक्षा करून एक औषध सांगितलें. मानस सरोवरानजीकच्या कृष्णवनांत 'अमृतवल्ली' नांवाची एक वनस्पति आहे. त्या वेलाची पानें आणून त्यांचा रस सर्व अंगाला चोळला तर रोग पूर्ण बरा होईल. परंतु हें सर्व काम तीन महिन्यांच्या आंत पुरें झालें पाहिजे.

श्री. ना. गो. पाटील

पण तेथें जाणार कोण आणि तें काम करणार कोण ? तें एक दुस्साध्य व साहसाचें काम होतें. सर्व परस्परांचीं तोंडें पाहूं लागले. पण प्रवलकांतला राहवलें नाहीं. त्याचें मोठ्या भावावर जिवापलीकडे प्रेम होतें. त्याचा जीव धोक्यांत असतां त्याला कसें स्वस्थ राहवेल ? तो म्हणाला–"कोणी जावो किंवा न जावो, मी जाऊन ती अमृतवल्ली घेऊन येतों." असें सांगून तो निघाला देखील.

तो येईपर्यंत धवलकांतची सेवा शुश्रूषा करणें आवश्यक होतें. दासदासी पुष्कळ होत्या. पण जिव्हाळ्याचें कोणीच नव्हतें. तेव्हां रत्नवती पुढें येऊन म्हणाली–"मी त्यांना मनानें वरलें आहे. त्यांच्याशीं माझें लग्न झालें असो किंवा नसो. तेच माझे पति आहेत. म्हणून मीच त्यांची सेवा करतें."

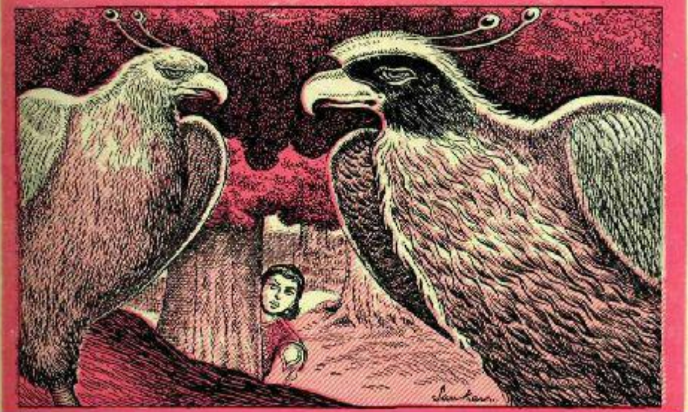
राजा व राणी दोघांनीं किती समजावून सांगितलें कीं सेवेला दासदासी आहेत. तूं एकटी किती दिवस सेवा करणार ? एक दोन दिवसांचा प्रश्न असता तर हरकत नव्हती. तीन महिने सतत जागरणें करणें तुला झेपणार नाहीं. इतकें करून वेळेवर तो वेल मिळतो कीं नाहीं कोण जाणें ? काम तरी सोपें आहे का ? नोकरचाकर देखील ज्या कामाला हात घालायला तयार नाहींत तें काम तूं करणें आम्हांला पसंत नाहीं.

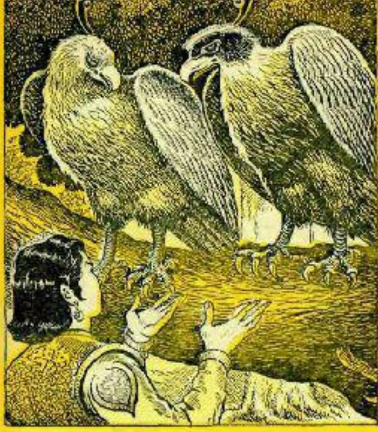
पण रत्नवतीनें आपला हट्ट सोडला नाहीं. म्हणून तिचें म्हणणें मान्य करावें लागलें. त्या दिवसापासून रत्नवती एकटी सेवा करूं लागली.

धवलकांतला कमी दिसत होतें तरी रत्नवतीच सेवा करीत असल्याचें त्याला कळलें. त्यामुळें त्याला क्षणभर बरें वाटलें. परंतु पुन्हां विचार आला आपल्यासाठीं तिनें इतके कष्ट सोसावे हें त्याला पसंत नव्हतें. एकदां त्याच्या मनांत आलें कीं तिला सांगावें कीं तूं वचनांतून मुक्त आहेस. पाहिजे तर आणखी कोणाशीं लग्न करून घे. पण पुन्हां दुसरें मन सांगे कीं तिला त्यामुळें दुःख होईल. इतक्या भक्ति भावनेनें ती सेवा करीत आहे त्या सेवेचा असा अपमान केला तर तिला जास्तच दुःख होईल. म्हणून तो कांहींच बोलला नाहीं. असाच कांहीं काळ लोटला.

* * *

तिकडे प्रवलकांत घोड्यावर बसून वायु-वेगानें एका महिन्यांत आपली जबाबदारी पुरी करण्यासाठीं हिमालय पर्वतांत पोंचला. मानस सरोवराच्या कांठीं एका झाडा-खालीं बसून तो विचार करूं लागला कीं हें सरोवर पार करून पलीकडे कसें जावयाचें ? झाडावर कोणी बोलत अस-ल्याचा आवाज ऐकूं आला. डोकें वर करून पाहिलें तर तें एक गरुडांचें जोडपें होतें. मादी म्हणाली–" हा सांप प्रत्येक वेळीं येऊन अंडीं खाऊन जातो. अंडीं कोठें घातलीं तरी एका पंधरवड्यांत तो येऊन तीं खाऊन

जातो. ह्या सांपाला मारायला कांहीं उपाय नाहीं का ? आपल्या पिलांचें रक्षण करण्याचा कांहीं उपाय नको का करायला ?

त्यावर नर म्हणाला—"हा सांप फक्त आपल्यालाच त्रास देत आहे असें नाहीं. राजा सारंगधर याचा मोठा मुलगा धवलकांत याला देखील तो चावला आहे आणि आतां त्याचा मृत्यु जवळ येऊन ठेपला आहे. त्याच्या औषधासाठीं अमृतवल्लीचा पाला आणण्याकरितां त्याचा धाकटा भाऊ आला आहे. त्या अमृतवल्ली वेलाच्या चारी बाजूला कित्येक सांप बसले आहेत. म्हणून तो त्या वेलापर्यंत पोंचूं शकेल कीं नाहीं याचीच शंका आहे." तें ऐकून प्रवलकांत पुढें आला व त्या पक्ष्यांना नमस्कार करून म्हणाला—"मी तुमचें बोलणें ऐकलें आहे. तुम्हांला त्या सांपानें इतका त्रास दिला आहे तर त्याला ठार केल्याशिवाय मला चैन पडणार नाहीं मी आपला प्राण पणाला लावून त्या सांपाला ठार करीन व अमृतवल्ली वेलाचा पाला घेऊन जाईन."

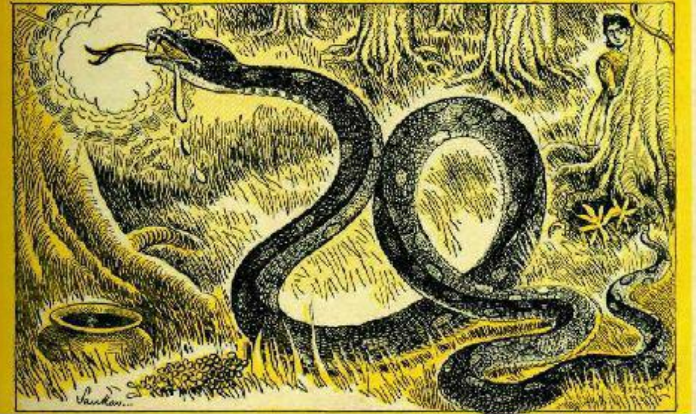
तेव्हां गरुडाचें जोडपें त्याला म्हणालें—"राजकुमार ! तुला वाटतें तितकें हें काम सोपें नाहीं. त्या सांपाला एक वर आहे. त्याचा वैरी त्याला दिसल्याबरोबर त्या सांपाच्या अंगांत दुप्पट शक्ति येते व त्याची लांबी पांचपट वाढते."

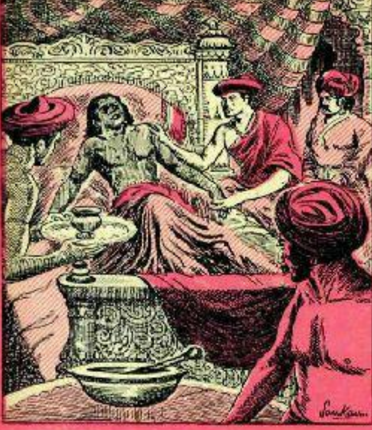
"तुम्ही म्हणतां तें खरें असलें तरी प्राण्याला मृत्यु हा केव्हांतरी येतोच हें देखील तितकेंच खरें आहे. तो सांप या नियमाला खास अपवाद नाहीं." प्रवलकांत म्हणाला.

राजकुमाराचें साहस व निश्चय पाहून गरुड जोडण्याच्या मनाचें समाधान झालें. गरुड म्हणाला—"तरमग मी एक गुपित सांगतों तें ऐक. पक्ष्यांचें उष्टें त्या सांपाच्या पोटांत गेलें तर तो तत्काल मरून जाईल. म्हणून त्याचा पक्ष्यांच्या जातीवर इतका राग आहे."

तें ऐकून प्रवलकांतला एक युक्ति सुचली. तो पक्ष्यांना थांबायला सांगून एका ऋषीच्या आश्रमांत गेला व गाईचें दूध मागून घेऊन आला. सांपाला दूध फार आवडतें हें त्यानें ऐकलें होतें त्यानें पक्ष्यांना त्यांतलें थोडें दूध प्यायला सांगितलें. त्यानंतर तें उष्टें दूध पक्ष्यांनीं सांगितल्या जागीं ठेवून तो एका जागीं लपून बसला. सांप त्या वाटेनें रोज जात येत असे. नित्याप्रमाणें तो आला व प्रवलकांतनें अनुमान केल्याप्रमाणें दूध पाहून त्याला मोह आवरला नाहीं. त्यानें एका घोटांत सर्व दूध पिऊन टाकलें. प्याल्याबरोबर तो ताडाच्या झाडाएवढा मोठा झाला आणि भडभड ओकून तत्काळ मरण पावला.

पक्ष्यांचा हाडवैरी मेला. त्यांना फार आनंद झाला. ते प्रकालकांतचे आभार मानून म्हणाले—"राजकुमार, तुला आपल्या कामीं आतां पूर्ण यश मिळेल. त्या सांपाचा फणा कापून त्यांतला मणी काढून घे. झाडाच्या फांद्या कापून एक जुजुबी नाव

करून घे आणि तींत बसून सरोवरापलीकडे जा. नावेची दोरी आम्ही चोंचीत धरून तुला पलीकडे ओढून नेतों. त्या मण्याच्या उजेडांत तुला दाट काळोखांत देखील दिवसा-सारखा उजेड दिसेल. तूं त्या कृष्ण वनांत जाऊन अमृतवल्लीचा पाला घेऊन ये. या मण्याचा उजेड असेपर्यंत तेथील सांप तुझ्या-जवळ येण्याचें साहस करणार नाहींत."

धवलकांतनें पक्ष्यांनीं सांगितल्याप्रमाणें केलें आणि अमृतवल्लीचा पाला घेऊन तो पक्ष्यांच्या मदतीनें मानस सरोवर पार करून पुन्हां परत आला. त्याला निरोप देतांना पक्षी म्हणाले—"तुला हा जो मणी मिळाला आहे त्याचें महात्म्य समजून घे. रोगी माणसानें हातांत घेतला तर त्याचा रोग तत्क्षणीं बरा होईल. एखाद प्रसंगीं जर मणी काळा पडला तर पुढें काय करायचें हें तुला सुचेल."

* * *

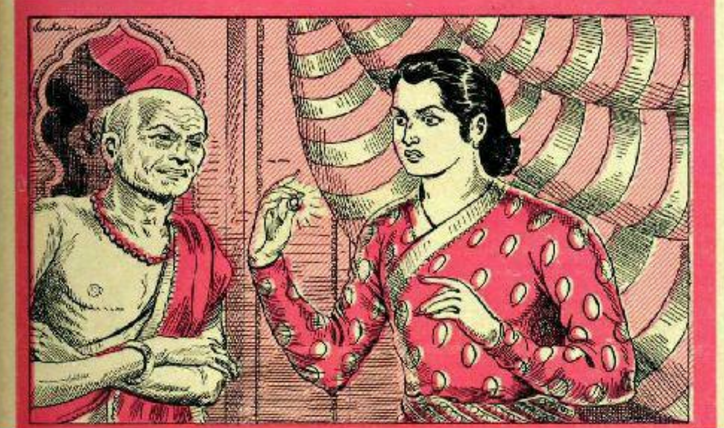
धवलकांत वेळेवर घरीं परत आला व त्यानें अमृतवल्लीचा पाला वैद्यांना दिला. त्यांनीं त्याचा रस काढून अंगाला लावल्या-बरोबर त्याचें सर्व अंग पुन्हां पहिल्यासारखें गोरें झालें. रत्नावतीला फार आनंद झाला. तिच्या प्रयत्नामुळेंच धवलकांत इतके दिवस जगला होता.

ती त्या दिवशीं स्नानास गेली तेव्हां तिला हें पाहून आश्चर्य वाटलें कीं तिच्या सर्व अंगावर पुन्हां देवीचे व्रण पडतात तसे काळे डाग पडले होते. केस विंचरूं लागली तेव्हां केस निघून येऊं लागले. राजकुमाराची सेवा करीत असल्यामुळें तिच्या अंगांत विष भिनलें होतें. तिला फार वाईट वाटलें. आतां त्या स्थितींत कोणी तिला पाहिलें तर तोंड फिरवून घेतील असा विचार करून ती पळून गेली.

बरेच दिवस तिचा शोध केल्यावर देखील तिचा पत्ता न लागल्यामुळें धवलकांतचें एका राजकन्येशीं लग्न ठरलें. धवलकांत रोज देवदर्शनासाठीं देवळांत जात असे. एके दिवशीं रत्नवती एका भिकारणीचा वेष घेऊन त्याच्याकडे पहात बसली होती. पण तिच्या रूपांत बदल झाल्या कारणानें धवलकांत तिला ओळखूं शकला नाहीं.

धवलकांत लग्नास तयार नव्हता. तब्येत बरी झाल्यापासून त्यानें रत्नवतीच्या नांवाचा ध्यास धरला होता. तो देवदर्शनास जाई तेव्हां देखील तो देवाजवळ एकच एक मागणें मागी कीं रत्नवती जेथें असेल तेथें सुखी असूं दे. त्या दिवशीं पुजाऱ्याला देवळाच्या तलावाच्या घाटावर एक अंगठी सांपडली. त्यावर धवलकांतचें नांव होतें. राजकुमार देव दर्शनाला आला तेव्हां त्यानें ती अंगठी त्याला दिली. आपल्या प्रेमाची खूण म्हणून धवलकांतनें एकदां ती अंगठी रत्नवतीला दिली होती.

धवलकांतला संशय आला, कदाचित रत्नावतीनें त्या तलावांत जीव तर दिला नसेल. कदाचित ती अशक्त झाल्यामुळें बोटांतून अंगठी गळून पडली असेल. जिच्या

मदतीमुळें मला आरोग्यलाभ झाला तीच जिवंत नसल्यावर आपण तरी जगून काय करायचें आहे. असा विचार करून त्यानें तलावांत उडी टाकली.

रत्नवतीची नजर राजकुमारावर होती. ती त्याच्या पाठोपाठ तलावाच्या काठीं गेली. तिनें पुजाऱ्याला सांगून राजकुमाराला वांचविलें आणि म्हणाली—"मी अजून जिवंत आहें. पण मी हें रूप घेऊन एका युवराजाशीं कसें लग्न करूं? म्हणून मी बाजूला सरलें. आतां आपण दुसरें लग्न करून प्रजेला सुखी करावें."

धवलकांतनें तिला ओळखलें. म्हणाला— "मला राज्य नको. तूं माझें रक्षण केलेंस तसें तुझें रक्षण करण्यासाठीं मी आपलें जीवित वेंचायला तयार आहें. राज्य करायला माझा धाकटा भाऊ आहे."

त्याच वेळीं प्रबलकांत भावाचा शोध काढीत तेथें आला. त्यानें दोघांचें संभाषण ऐकलें होतें. त्याच्या हातांतला मणी तितक्यांत काळा पडला व त्याला पक्ष्यांनीं सांगितलेलें मण्याचें महात्म्य आठवलें. त्याबरोबर त्या प्रसंगीं काय करायचें हें देखील त्याला सुचलें. त्यानें तो मणी रत्नवतीच्या हातांत दिला. तिनें हातांत मणी घेतल्याबरोबर मणी पुन्हां चमकूं लागला. तिच्या अंगावरचे सर्व डाग नाहींसे झाले. तिघं चकित होऊन परस्परांकडे पाहूं लागलीं.

रत्नवतीनें तो मणी प्रबलकांतला परत दिला. त्यानंतर धवलकांतचें रत्नवतीशीं थाटामाटानें लग्न झालें आणि प्रबलकांतला त्याच्या प्रयत्नांत यश मिळाल्याबद्दल मनाला समाधान वाटलें.

गुणी गणोबा

गणोबांच्या आईनें विचार केला, आतां ह्याचें लग्न करून टाकावें. पण गांवांत कोणी त्याच्या जोगती मुलगी मिळेना. मुली नव्हत्या असें मुळींच नाहीं, पण अशा विक्षिप्त माणसाला कोण मुलगी देणार? गणोबांना आपल्या लग्नाची काळजी कधींच नव्हती. आईनें लग्न ठरविलें तर त्यांनीं नकार पण दिला नाहीं.

गांवांत मुलगी मिळेना म्हणून आईनें परगांवीं जाऊन एक मुलगी पाहिली. भटजींना बोलावून मुहूर्त ठरविण्यासाठीं पाठविलें. ती मुलगी रंगारूपानें चांगली होती. गरिबाची मुलगी होती. आईवडील लहानपणीच वारले म्हणून एका श्रीमंत माणसानें दया करून तिला आपल्या घरीं लहानाचें मोठें केलें. ती त्याच्या घरीं सर्व कामें करी. तिचें नांव कमला होतें. त्या श्रीमंत माणसाच्या उदारवृत्तीची 'खरी ओळख' कमलाच्या विवाहाच्या वेळीं सर्वांना पटली. जो कोणी शंभर रुपये कन्याशुल्क म्हणून देईल त्याच्याशीं कमलाचें लग्न करून देईन असें त्यानें कित्येकांना म्हटलें. गणोबांच्या आईनें शंभर रुपये देण्याचें कबूल करून तें लग्न ठरविलें.

गणोबांनीं आपलें लग्न ठरल्याची बातमी आपल्या मित्रांना दिली. मुलीला पाहिलेंस का मित्रांनीं त्यांची थट्टा उडविली. गणोबांनीं गुपचुप जाऊन मुलगी पाहून यायचें ठरविलें आणि निघाले. वधूसाठीं एखाद दागिना विकत घ्यावा असें सांगून ते निघाले.

मुलगी सकाळीं उठून गाईचें दूध काढते हें आईच्या तोंडून गणोबांना कळलें होतें.

लग्न एकाशीं, ठरलें दुसऱ्याशीं] [श्री शा. मो. पवार

त्यावेळीं जाऊन तिला पाहून व शक्य झालें तर खूण म्हणून कांहींतरी तिच्या हातांत ठेवून येण्याचा विचार करून गणोबा शंभर रुपये घेऊन निघाले.

अर्ध्या वाटेवर गणोबांना एक गाडी दिसली. गाडीला बैल नव्हता. एक तरुण जमिनीवर बेशुद्ध होऊन पडला होता व त्याला शुद्धीवर आणण्याचा प्रयत्न एक तरुण स्त्री करीत होती. तो तरुण शुद्धीवर आल्यावर ती स्त्री म्हणाली–"आतां काय करायचें? तुम्हांला एवढें लागलें आहे आणि या रानांत कोणी नाहीं!"

त्याच वेळीं गणोबा पुढें येऊन म्हणाले– "कांहीं घाबरण्याचें कारण नाहीं. काय हवें तुम्हांला सांगा, मी मदत करायला तयार आहें. परोपकारार्थमिदं शरीरं....".

"माझें नांव पांडू. उजाडण्याच्या आधीं परगांवीं जायला म्हणून आम्ही दोघे निघालों. बैल नव्हता व हिला चालवेना. म्हणून मी हिला गाडींत बसवून स्वतःच येथपर्यंत गाडी ओढीत आणली. काळोखांत ठेंच लागली व खालीं पडलों. आतां गाडी ओढणें अशक्य आहे. उजाडण्यापूर्वी आम्ही आपल्या गांवीं पोंचलों नाहीं तर आम्हां दोघांना आयुष्यभर रडावें लागेल." तो तरुण म्हणाला.

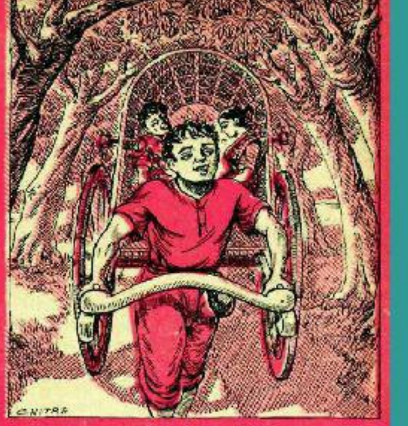
"एवढेंच ना? देवाच्या दयेनें माझ्या अंगांत तुम्हांला दोघांना घेऊन जायला पुरेशी शक्ति आहे. दोघें गाडींत बसा मी घेऊन जातों तुम्हांला!" गणोबा म्हणाले.

"तुमचे हे उपकार आम्ही आयुष्यभर विसरणार नाहीं." असें म्हणत दोघं गाडींत बसलीं. गणोबांनीं गाडी ओढीत असतां विचारलें–"तुम्ही दोघें पतिपत्नी का?"

"आमचें दोघांचें अजून लग्न झालें नाहीं. गांवीं पोंचल्यावर देवळांत जाऊन लग्न करायचें आम्ही ठरविलें आहे. ही एक अनाथ मुलगी आहे. एका श्रीमंताच्या घरीं राहते व काम करते. त्या श्रीमंतानें हिची गरिबी पाहून हिला आपल्या घरीं लहानपणापासून ठेवून घेतलें व लहानाचें मोठें केलें. मी शेजारच्या घरीं काम करतों. आमचें परस्परांवर कित्येक दिवसांपासून प्रेम आहे. मी त्या श्रीमंताला जाऊन सांगितलें कीं आम्ही दोघं लग्न करून तुमच्या घरीं नोकरी करूं. पण तो म्हणाला–"जो कोणी शंभर रुपये देईल त्याच्याशीं मी ह्या मुलीचें लग्न करून देईन." उद्यां सकाळीं कोणीतरी येऊन शंभर रुपये देऊन मुलगी घेऊन जातों असें वचन देऊन गेला आहे म्हणे. त्याच्या वतीनें त्याची आई आली होती व उद्यां भटजी येणार आहे. तो एक खुळा व मूर्ख आहे हें ऐकून ही घाबरून गेली व माझ्याकडे धांवत आली. आम्ही तावडतोब पळ काढला. पण अर्ध्या वाटेंत मी ठेंच लागून पडलों आणि देवासारखे येऊन तुम्ही समोर उभे राहिलात." पांडू म्हणाला.

त्याचें बोलणें संपतांच गणोबा गाडी थांबवून उभे राहले आणि त्यांनीं विचारलें– "या मुलीचें नांव काय?"

"कमला!" पांडू म्हणाला.

"तरमग पळून जाण्याचें काय कारण? चला परत!" गणोबा म्हणाले आणि त्यांनीं गाडी वळविली.

"थांबा थांबा! कोणी त्या गांवांत आम्हांला असे बरोबर येत असतांना पाहिलें तर ते दोघांपैकीं एकाला देखील जिवंत सोडणार नाहीं!" पांडू म्हणाला.

"त्या श्रीमंताला शंभर रुपये देऊन टाक आणि लग्न करून मोकळा हो!" गणोबांनीं उपाय सुचविला.

"तोच तर प्रश्न आहे. रुपये आणायचे कोठून?" पांडू म्हणाला.

"मी देतों !" गणोबा म्हणाले.

तिथे गांवांत पोंचले तेव्हां कमला पांडूबरोबर पळून गेल्याचें ऐकून तो श्रीमंत रागाच्या भरांत पोलीस ठाण्यावर निघत होता.

गणोबा येऊन त्याला म्हणाले—"हे घ्या शंभर रुपये! कमलाचें पांडूशीं लग्न करून द्या. शंभर रुपये देणाऱ्याशीं तुम्ही लग्न करून देईन म्हणाला होतां ना?"

"हो, पण कमलाचें लग्न गणोबांशीं करून द्यायचें मी कबूल केलें आहे त्यांच्या आईजवळ. उद्यां परवां रकम येईल देखील." तो श्रीमंत म्हणाला.

"मीच तो गणू! ह्या दोघांचें कित्येक दिवसापासून परस्परांवर प्रेम असतां कमलाशीं लग्न करणें मला शोभणार नाहीं व तें देखील पैशाच्या बळावर!" गणोबा म्हणाले.

तें ऐकून पांडू व कमला दोघांनीं गणोबांचे पाय धरून त्यांना नकळत खुळा व मूर्ख म्हटल्याबद्दल त्यांची माफी मागितली.

गणोबांची ती परोपकारबुद्धि पाहून त्या श्रीमंताचें दगडाचें हृदय देखील पाझरलें व त्यानें ती रकम घेण्याचें नाकारलें. म्हणाला—"मला पैशाची किंमत नाहीं, माणसाची आहे! त्या दोघांचें लग्न झालें तर मला आनंदच होईल."

"कां? त्यांत काय? दोघं पैसे देऊं शकले नाहींत. आतां मी त्यांच्या वतीनें देत आहें. तुम्हीं घेतलेच पाहिजे." गणोबा म्हणाले.

त्या श्रीमंतानें गणोबांच्या आग्रहानें ते शंभर रुपये घेतले व त्या दोघांचें लग्न करून देऊन ते शंभर रुपये कमलाला दिले.

गणोबा आपल्या घरीं परत गेले.

[पुढील अंकीं आणखी एक गोष्ट]

* नागयज्ञ *

धौम्य नांवाचे एक ऋषी होते. त्यांच्या जवळ विद्याभ्यासासाठीं तीन शिष्य येऊन राहाले. शिष्यांची गुरुभक्ति व श्रद्धा यांची परीक्षा घेण्यासाठीं गुरु त्यांना नाना तऱ्हेचीं कामें सांगत.

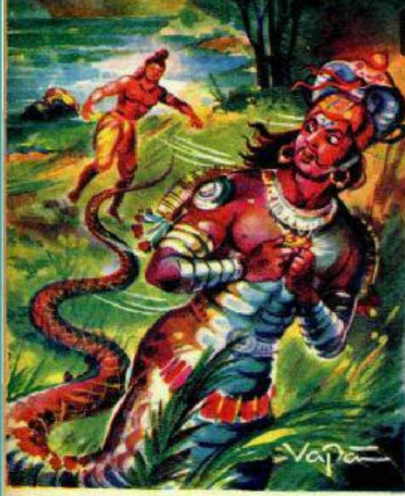
वेद नांवाच्या शिष्यानें गुरूची सर्व प्रकारें सेवा करून विद्याभ्यास पुरा केला आणि गुरुदक्षिणा देऊन व गुरूचा निरोप घेऊन गृहस्थाश्रमांत प्रवेश केला. त्याच्याकडे देखील विद्याभ्यासासाठीं कित्येक शिष्य येऊन राहूं लागले. गुरुगृहीं फार कष्ट सहन केल्यानेंच कीं काय, वेद आपल्या शिष्यवर्गाला अगदीं सोपीं व सहज करतां येण्यासारखी कामें सांगत असे. आपल्या शिष्यांची तो स्वतःच्या मुलाप्रमाणें काळजी वाही.

वेद याच्याकडे उदंक नांवाचा एक शिष्य होता. विद्याभ्यास पुरा झाल्यावर गृहस्थाश्रमांत प्रवेश करण्यापूर्वीं तो आपल्या गुरूचा आशीर्वाद घेण्यासाठीं गेला असतां त्यांना म्हणाला—"गुरुवर्य! गुरुदक्षिणा देण्याची इच्छा आहे. काय देऊं, आज्ञा व्हावी."

"मला तें सर्व कांहीं माहीत नाहीं. तूं गुरुपत्नीस जाऊन विचार, त्यांना विचार, काय हवें तें." वेद म्हणाला.

गुरुपत्नी उदंकला म्हणाली—"चार दिवसांनीं पुण्यक व्रत आहे. त्यासाठीं पौष्य राजाच्या राणीचीं कुंडलें हवी आहेत. तूं तीं मागून आणून दे."

उदंक पौष्य राजाकडे गेला आणि येण्याचें कारण सांगून निवेदन केलें कीं गुरुपत्नीस

कुंडलें मिळाल्यास त्यांचें व्रत पुरें होईल व मी गुरुऋणांतून मुक्त होईन.

राजानें अंत:पुरांत जाऊन राणीकडून कुंडलें मागून घ्यायला सांगितलें. उदंकनें अंत:पुरांत जाऊन व राणीजवळ कुंडलें मागून गुरु ऋणांतून मुक्त होण्यास सहाय्य करण्यास विनंति केली. राणीनें आनंदानें आपलीं कुंडलें काढून दिलीं व म्हणाली—"पण एक गोष्ट तुला सांगून ठेवतें, या कुंडलांवर तक्षकाची नजर पडली आहे. त्याच्या हातून याचें रक्षण तूं कसें काय करणार हें आतां तूंच पहा!"

उदंकनें राजाचे व राणीचे आभार मानले व निरोप घेऊन निघाला. परंतु राजानें फार आग्रह केल्यावरून जेवावयास थांबला.

उदंक पानावर बसला. पानावर भात वाढल्याबरोबर भातांत उदंकला एक केस दिसला. त्याचा त्याला राग आला व त्यानें पौष्य राजाला अशुद्ध जेवण वाढल्याबद्दल शाप दिला कीं तुला अंधत्व येईल. ब्राह्मणानें निष्कारण शाप दिलेला पाहून राजानें पण त्याला उलट शाप दिला कीं तुला अपत्यलाभ होणार नाहीं.

दोघांनीं रागाच्या भरांत परस्परांना शाप देऊन टाकला. एका क्षुल्लक कारणासाठीं शाप दिल्याबद्दल उदंकला पश्चात्ताप वाटला व त्यानें आपला शाप परत घेतला. पण पौष्य राजाला आपला शाप परत घेण्याची शक्ति नव्हती.

उदंक कुंडलें घेऊन गुरूकडे निघाला. वाटेंत एका जागीं एक तलाव पाहून स्नान संध्यादि करण्यासाठीं तो थांबला. कुंडलें काठावर ठेऊन तो स्नानासाठीं पाण्यांत उतरला. तो तिकडे वळल्याबरोबर तक्षकानें पाठीमागून कुंडलें उचलून घेतलीं.

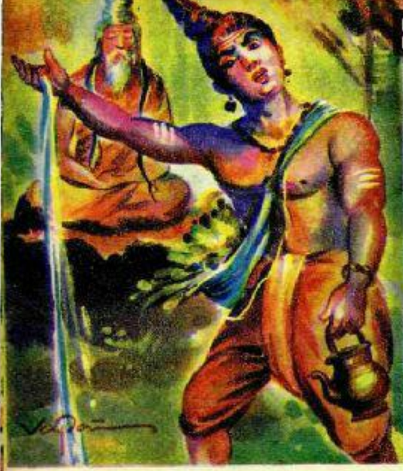
तक्षक दिगंबर रूपानें उदंकच्या पाठोपाठ येत होता. त्यानें कुंडलें उचलल्याचें उदंकला कळलें व तो परतला. तक्षक पळाला. उदंकनें त्याचा पाठलाग करून त्याला धरलें. परंतु तक्षक नागरूप घेऊन बिळांत शिरला आणि नागलोकीं निघून गेला.

उदंकनें बीळ खणलें आणि नागलोकांत प्रवेश केला. वाटेंत त्याला जो जो नाग भेटला त्या सर्वांना त्यानें नमस्कार केला. पण त्याला कुंडलें देणारा नाग एक देखील भेटला नाहीं. तें एक विचित्र जगच त्याला वाटलें. एका जागीं एक स्त्री पांढरे मणी घेऊन त्याचें एक व दुसरी काळे मणी घेऊन त्याचें एक वस्त्र विणीत होती. आणखी एका जागीं सहा मुलें बारा आरे असलेलें चाक फिरवीत होतीं. आणखी एका जागीं एक उत्तम जातीचा घोडा उभा होता. त्याच्यावर एक पुरुष स्वार होता.

उदंक त्या स्वाराजवळ गेला व त्याची त्यानें खूप स्तुति केली. त्यानें संतुष्ट होऊन काय पाहिजे असेल तें मागून घ्यायला सांगितलें.

"साऱ्या नागलोकावर आपला अधिकार असावा असें वाटतें मला. तेव्हां तो अधिकार द्यावा." उदंक म्हणाला.

त्या स्वारानें तें मान्य केलें. एका क्षणार्धांत उदंकच्या देखतच त्या घोड्याच्या अंगांतून प्रथम धूर व त्यानंतर ज्वाला येऊं लागल्या. सारा नागलोक धुरानें व्यापला गेला. तक्षक घाबरला व त्यानें कुंडलें आणून उदंकला दिलीं.

उदंकला कुंडलें अशा तऱ्हेनें परत मिळालीं. परंतु वेळेवर तीं गुरुपत्नीकडे कशीं पोंचती करावयाची हा प्रश्न होताच. त्या घोडेस्वारानें उदंकच्या मनांतली गोष्ट ओळखली असावी. म्हणाला–"तूं या घोड्यावर बस. वेळेवर तूं आपल्या गुरूच्या आश्रमांत जाऊन पोंचशील."

उदंक त्याप्रमाणें घोड्यावर बसला. तो वेळेवर गुरूच्या आश्रमांत पोंचला आणि गुरुपत्नीला त्यानें कुंडलें नेऊन दिलीं. नंतर उदंकनें घडलेला सर्व वृत्तांत गुरूस सविस्तर वर्णन करून सांगितला व नागलोकांत त्यानें जें दृश्य पाहिलें होतें त्याचा अर्थ विचारला.

"तूं पाताळ लोकांत ज्या स्त्रिया पाहिल्यास त्या स्त्रिया नसून धाता व विधाता होत. त्या जें कापड विणीत होत्या त्यांतले पांढरे मणी म्हणजे दिवस व काळे मणी म्हणजे रात्री. तुला जीं सहा मुलें दिसलीं ते सहा ऋतु आणि तीं जें चक्र फिरवीत होतीं तेंच वर्ष. त्या चाकाचे बारा आरे तेच बारा महिने. तुला घोड्यावर जो पुरुष दिसला तो पर्जन्य होता आणि तो ज्या घोड्यावर बसला होता तो स्वतः अग्निदेवच होता." गुरूनें अर्थ स्पष्ट करून सांगितला.

उदंक गुरूचा निरोप घेऊन घरीं निघाला. तक्षकाची आठवण होतांच त्याच्या तळपायाची आग मस्तकाला जाई. पुढें तो हस्तिनापुरचा राजा जनमेजय याला भेटला. राजानें त्याला नमस्कार केल्यावर उदंक त्याला आशीर्वाद देऊन म्हणाला–"राजन् ! तूं आपल्या एका

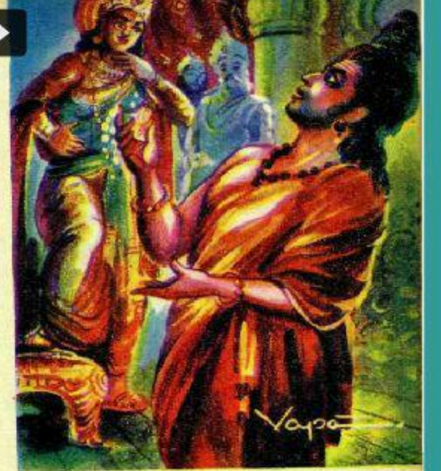

मुख्य कर्तव्याचें पालन करावयास विसरला आहेस ! अजून तूं पितृऋणांतून मुक्त झालेला नाहींस."

राजानें हात जोडून विचारलें–"मुनीश्वर ! मी क्षत्रिय धर्म व राज्य धर्म यांचें पालन करीत आलों आहें. प्रमाद घडला असल्यास सांगण्याची कृपा करावी."

उदंकनें जनमेजयाला तक्षकानें कुंडलें चोरून नेऊन कसा त्रास दिला याचें वर्णन सांगून पुढें म्हटलें–"राजा ! तूं हें कसें विसरलास कीं हा तक्षक तुझे वडील राजा परीक्षित याला चांवला होता. सर्पदंशानें राजा बेशुद्ध पडला असतां कश्यप नांवाचा एक ब्राह्मण आपल्या मंत्रबळानें सांपाचें विष उतरविण्यासाठीं येत होता. त्याला वाटेंत तक्षक येऊन भेटला. त्यानें त्या ब्राह्मणाला पुष्कळसें धन देऊन परत पाठवलें. म्हणून राजा परीक्षित वांचला नाहीं. तेव्हां या दुष्ट तक्षकाबरोबर नागवंशाचा नाश करण्यासाठीं नाग यज्ञ सुरू कर !"

जनमेजय राजाला बापाच्या मृत्यूचा वृत्तांत माहीत नव्हता. त्यानें मंत्र्यांना बोलावून विचारलें तेव्हां त्यांनीं सर्व वृत्तांत सविस्तर वर्णन करून सांगितला–

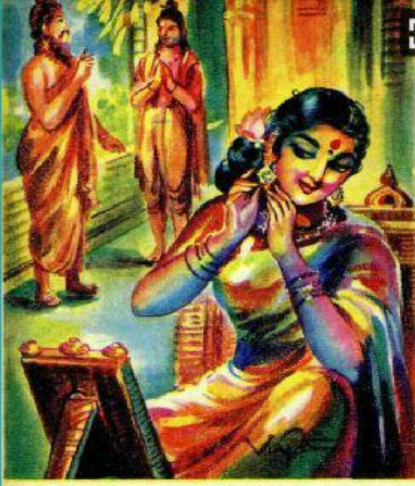

"अर्जुनाचा मुलगा अभिमन्यु महाभारत युद्धांत मारला गेला तेव्हां त्याची बायको उत्तरा गर्भवती होती. अश्वत्थाम्यानें दुष्ट बुद्धीनें तिच्या गर्भांतील अर्भकाचा वध करण्यासाठीं अस्त्र सोडलें. पण श्रीकृष्णाच्या कृपेनें त्या गर्भाचें रक्षण झालें. पुढें उत्तरेला मुलगा झाला. तोच पांडवांचा एकुलता एक वारस राजा परीक्षित होय.

"परीक्षितानें कृपाचार्यांजवळ विद्याध्ययन केलें. त्याला शिकारीचा फार नाद होता. एकदां तो अनेक हिंस्र पशूंची शिकार करीत शमीक नांवाचे मुनि जेथें तपस्या करीत

बसले होते तेथें आला. त्यानें त्यांना विचारलें—"मुनीश्वर ! एक मृग माझा बाण लागून इकडेच कोठें तरी पळत आला आहे. तो कोणत्या दिशेनें गेला तुम्ही पाहिलेंत का ? याच बाजूनें तो पळत गेला. मला नक्की माहीत आहे.

"शमीक मुनि त्या वेळी मौन व्रत धारण करून तप करीत होते. म्हणून त्यांनीं कांहींच उत्तर दिलें नाहीं. परीक्षिताला त्याचा राग आला व त्यानें पोरकोटपणानें जवळच एक मेलेला सांप पडला होता तो उचलून शमीक मुनींच्या गळ्यांत घातला आणि हस्तिनापुरला परत निघून गेला. परंतु राग ओसरल्यावर आपली चूक झाल्याबद्दल त्याला फार पश्चात्ताप वाटला.

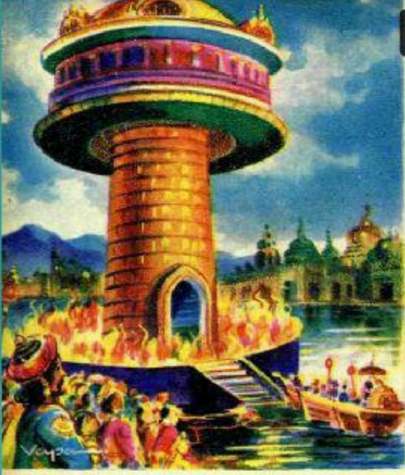
"शमीक मुनींचा मुलगा शृंगी आपल्या गुरूच्या आश्रमांतून स्वगृहीं जात असतां त्याला कृश नांवाचा एक मित्र भेटला. त्यानें कृशला आपल्या घरची कुशल वार्ता विचारली.

"परीक्षित तुझ्या बाबांच्या गळ्यांत एक मेलेला सांप घालून निघून गेला आहे." असें सांगून कृश हंसला.

शृंगी स्वभावानें फार रागीट होता. त्यानें शाप दिला कीं—"ज्या परीक्षित राजानें माझ्या बाबांचा असा अपमान केला आहे त्याला एका आठवड्यांत तक्षक चांवेल व त्याच्या विषानें राजाला मृत्यू येईल."

नंतर शृंगी शमीक ऋषि तपश्चर्या करीत होते तेथें गेला. तो मृत सर्प वडिलांच्या गळ्यांत पाहून शृंगीनें तो काढून दूर फेंकून दिला. शमीक ऋषि ध्यानांत मग्न होते. त्यांना तें सर्व कांहीं मुळींच कळलें नाहीं. वडिलांची समाधि संपल्यावर शृंगीनें त्यांना नमस्कार केला व घडलेली गोष्ट सांगितली. त्यानें राजाच्या उद्धटपणाबद्दल त्याला शाप दिला असल्याची गोष्ट सुद्धां सांगून टाकली.

शमीक ऋषींना तें वृत्त ऐकून फार वाईट वाटलें. ते म्हणाले—"जो राजा राजधर्माचें उत्तम प्रकारें पालन करीत आला त्याच्या एका ल्हानशा चुकीबद्दल त्याला एवढी मोठी शिक्षा देणें बरोबर झालें नाहीं. त्याच्या राज्यांत आपण राहतों व निर्विघ्नपणें तपश्चर्या करतों. त्यानें थोडा पोरकटपणा केला. पण तूं एवढा मोठा विद्वान आणि हा पोरकटपणा करून काय बसलास? शाप परत घेणें शक्य असल्यास परत घे!"

शृंगीला पण त्याची चूक पटली. परंतु शाप परत घेणें त्याला शक्य नव्हतें. तेव्हां शमीक मुनींनीं गौरमुख नांवाच्या आपल्या एका शिष्याला बोलावून त्याला परीक्षित राजाकडे पाठविलें. ते त्याला निरोप देऊन म्हणाले—"तूं परीक्षित राजाकडे जाऊन कुशल प्रश्न विचारून शृंगीनें शाप दिल्याची गोष्ट सांग व असें हि सांग कीं तक्षकापासून स्वतःचें रक्षण करण्यासाठीं सावध रहा." गौरमुख गुरूचा निरोप परीक्षित राजाकडे पोंचता करून परतला.

नंतर परीक्षित राजाच्या मंत्र्यांनीं विचार करून एक स्तंभ उभा करून त्यावर एक महाल बनविला व त्यांत परीक्षित राजाबरोबर अनेक मांत्रिक, वैद्य वगैरे ठेवले. स्वतः मंत्रीपण त्या महालांतच राहूं लागले.

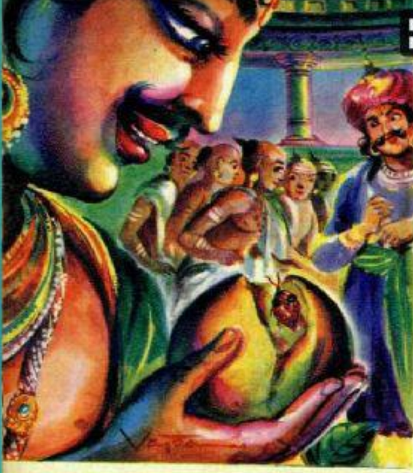
सहा दिवस एक देखील विघ्न आलें नाहीं. शृंगी ऋषींनीं शाप दिला त्या दिवसापासून तक्षक या विचारांत होता कीं राजाला चावण्यासाठीं त्याच्या जवळ जाण्यास काय उपाय करावा?

परीक्षित राजाला सर्पदंश झाला तर त्यापासून त्याचें रक्षण करण्यासाठीं सर्पाचें विष उतरण्याची माहिती असलेला कश्यप नांवाचा एक मांत्रिक ब्राह्मण हस्तिनापुराकडे निघाला. राजाचें रक्षण करून मोठें बक्षिस मिळविण्याचा त्याच्या मनांत हेतु होता. तक्षकाला ही गोष्ट कळतांच तो ब्राह्मणाचें रूप घेऊन वाटेंत त्याला भेटला व कुशलप्रश्न विचारून तो हस्तिनापुरीं जात असल्याची गोष्ट त्याच्या कडून काढून घेतली.

कश्यप तक्षकाला असेंहि म्हणाला कीं सर्पदंशानें मेलेल्या माणसाला जिवंत करण्यास माझ्याकडे मंत्र आहे. कोणी सर्पदंशानें जळून भस्म झाला असेल तर त्याला देखील जिवंत करण्याची शक्ति माझ्यांत आहे. परीक्षित महाराजांना जिवंत केल्यानें मला धन व कीर्ति दोन्हींचा लाभ होईल.

तेव्हां तक्षक म्हणाला—"मीच तो तक्षक आहें. कोणावर वीज पडली असेल किंवा कोणी पाण्यांत किंवा विस्तवांत पडून मेला असेल तर त्याला मंत्रबळानें जिवंत करणें कदाचित शक्य होईल. पण मी चावल्यानंतर औषध करून किंवा मंत्रप्रयोग करून जिवंत करणें अशक्य आहे. म्हणून तूं आल्या वाटेनें निघून जा. माझ्या बोलण्यावर कदाचित तुझा विश्वास बसत नसेल तर पहा, तुझ्या-समोर या वटवृक्षाला चावतों." असें म्हणत तो खरोखरच चावला आणि आश्चर्य म्हणजे तो वृक्ष तत्काल राख होऊन गेला.

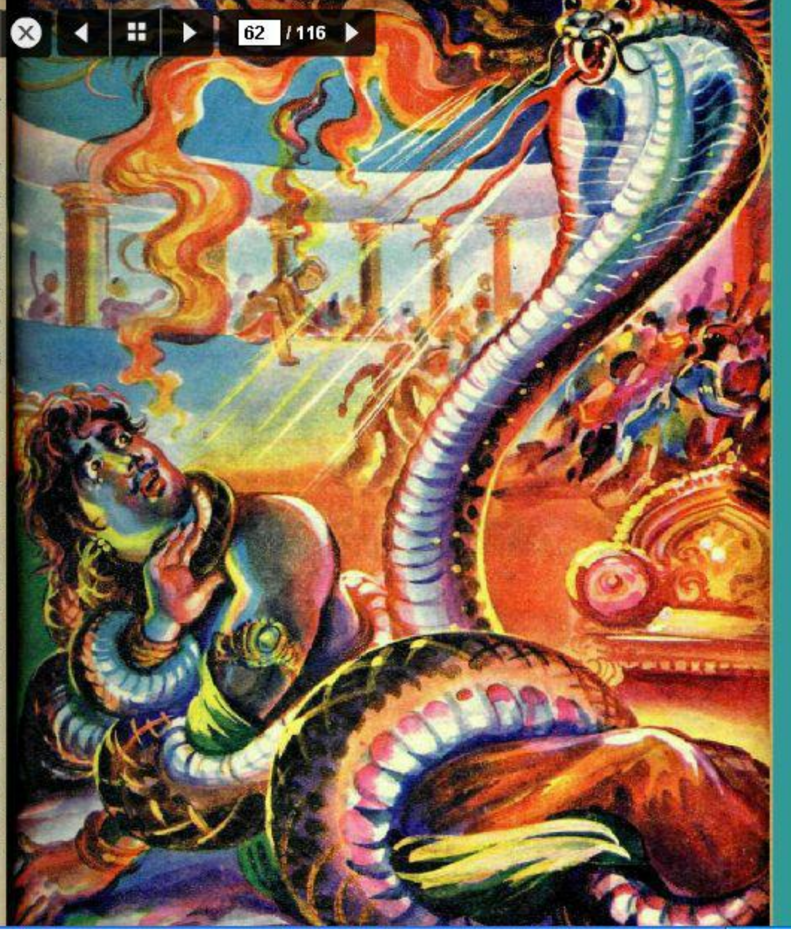
तेव्हां कश्यपानें त्या राखेवर मंत्र म्हणून पाणी शिंपडलें. त्या क्षणीं तो वृक्ष पुन्हां पहिल्यासारखा हिरवागार होऊन गेला. कश्यपाचें मंत्रबळ पाहून तक्षक चकित झाला. म्हणाला—"तुम्ही मंत्रबळानें माझें विष उतरवून दाखविलें. पण ज्या ऋषीनें शाप दिला आहे त्या शापाच्या विरुद्ध तुम्ही कांहीं करूं शकाल काय? तुम्हांला धन पाहिजे आहे. परीक्षित राजाकडून किती धनाची आपल्याला अपेक्षा आहे सांगावें. मी त्याच्या दुप्पट धन देतों."

ब्राह्मणानें विचार केला कीं परीक्षित राजाचें आयुष्य संपुष्टांत आलें आहे. म्हणून त्यानें तक्षकाकडून धन मागून घेतलें व आपल्या घरीं परतला.

या सर्व गोष्टीची माहिती कदाचित कोणाला कळली देखील नसती. कारण कश्यप व तक्षक दोघांचें बोलणें रानांत निर्जन स्थानीं झालें होतें. परंतु दैवयोगानें त्या वेळीं त्या वटवृक्षावर चढून एका ब्राह्मणानें वडाच्या वाळक्या काटक्या गोळा करीत असतां दोघांचें बोलणें ऐकलें होतें. तक्षक वटवृक्षाला चावला त्या वेळीं त्या वटवृक्षा-बरोबर ब्राह्मण देखील भस्म झाला होता. परंतु कश्यप ब्राह्मणाच्या मंत्रबळानें वटवृक्षा-बरोबर तो देखील जिवंत झाला. घरीं परत आल्यानंतर त्यानें ती गोष्ट सर्वांना सांगितली.

कश्यप घरीं परतल्यानंतर तक्षक राजाला चावण्यासाठीं संधि पाहूं लागला व उपाय योजूं लागला. त्यानें कामरूप नांवाच्या नाग जातीच्या आपल्या अनुयायांना बोलावून त्यांना मुनिकुमारांच्या वेषांत परीक्षित राजाच्या महालाजवळ फळें व फुलें घेऊन जायला सांगितलें. अदृश्य रूपानें तो स्वतः देखील तेथें हजर राहील असें म्हणाला.

नागांनीं तक्षकाच्या आज्ञेप्रमाणें राजाच्या महालाजवळ जाऊन फळें व फुलें सर्वांना

वांटायला सुरवात केली. परीक्षित राजाला त्यांत गंमत वाटली. त्यानें सर्वांचा यथोचित आदर सत्कार करून त्यांनीं दिलेलीं फळें आपल्या मंत्र्यांना व इतर अधिकाऱ्यांना वांटलीं आणि स्वतःसाठीं एक फळ ठेवून घेतलें. तें फळ सोलल्याबरोबर आंत त्याला एक तांबडी अळी दिसली. परीक्षित राजा थट्टेंत म्हणाला—"सात दिवस पुरे होत आले. आणि मला चावायला ही अळीच आली वाटतें." असें म्हणत त्यानें त्या अळीला हात लावला मात्र त्या अळीचा एक मोठा सांप झाला. राजाच्या सर्व शरिराला विळखा घालून तो मोठ्यानें ओरडला—"मीच तो तक्षक!" तो राजाला चांवला आणि निघून गेला.

तक्षकाला पाहूनच सर्व मंत्री व अधिकारी घाबरून उतरून पळून गेले. त्याच्या विषामुळें तो एकस्तम्भी महाल जळून गेला. मृत परीक्षिताची यथाविधि अन्त्येष्टी क्रियापण झाली.

परीक्षित सर्पदंशानें वारला तेव्हां त्याचा मुलगा जनमेजय वयानें लहान होता. तरी मंत्र्यांनीं त्याचा राज्याभिषेक केला. जनमेजय राजा मोठा झाल्यावर मंत्र्यांनीं काशीच्या राजाची कन्या वपुष्टा हिच्याशीं त्याचा विवाह करून दिला."

येथवर गोष्ट सांगून मंत्री म्हणाले—"महाराज, आपल्या वडिलांची मरणकथा व आपली जीवन कथा थोडक्यांत अशी आहे. तक्षक आपल्या वडिलांशीं फार दुष्टपणानें व खुनशीपणानें वागला आहे. तेव्हां उदंक मुनि सांगत आहेत त्याप्रमाणें आपण नागयज्ञ करून आपल्या वडिलांचा वध करणाऱ्या तक्षकाला त्याच्या पापांचें प्रायश्चित्त द्यावें."

आपल्या पित्याच्या मृत्युची ती करुण कथा ऐकून जनमेजय राजाला राग आला.

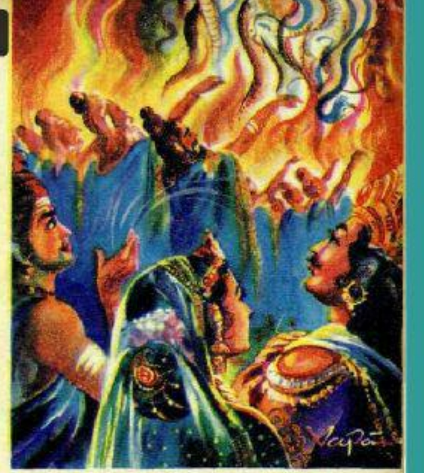
म्हणाला—"तक्षक स्वभावानेंच दुष्ट आहे. शापाचें मिष त्याला सहजीं मिळालें. नाहीं तर कश्यप मुनींला लांच देऊन त्यानें परत फिरविलें नसतें. त्याला या पापाचें प्रायश्चित्त मिळालेंच पाहिजे. नागयज्ञाची तयारी करावी. त्या योगें उदंक मुनींच्या मनाचें देखील समाधान होईल."

नागयज्ञाची तयारी सुरू झाली. आवश्यक सर्व वस्तु एकत्रित करण्यांत आल्या व ब्राह्मण यज्ञशाला निर्माण करण्यांत मग्न झाले.

जनमेजय राजाच्या दरबारीं लोहिताक्ष नांवाचा एक शिल्पकार होता. तो शिल्पशास्त्रांत व वास्तुकलेंत निपुण होता. तो म्हणाला—"महाराज हा यज्ञ पुरा होणार नाहीं. एक ब्राह्मण येऊन मध्येंच विघ्न आणील."

तें ऐकून जनमेजयाला राग आला. त्यानें लोहिताक्षाला यज्ञशाळेंत येण्याची मनाई केली. राजा जनमेजय व राणी वपुष्टा दोघांनीं यज्ञदीक्षा घेऊन यज्ञशाळेंत प्रवेश केला.

नागयज्ञ सुरू झाला. चंडभार्गव, पिंगल कौत्स, व्यास, वैशंपायन, जैमिनी, उद्दालक

वगैरे ऋषी यज्ञशाळेंत उपस्थित होते. नील वस्त्रें परिधान करून ऋत्विज एकेक मंत्र म्हणत होते व एकेक सांप होमकुंडांत पडत होता. निरनिराळ्या कुळांतले सर्प कुळाचा नामोच्चार होताच येऊन होमकुंडांत पडूं लागले. नागलोकांत हाहाकार उडून गेला. लक्षावधि सर्पांचा संहार झाला. यज्ञशाळेला एक भयंकर व बीभत्स रूप येऊं लागलें.

तक्षक घाबरून इंद्राच्या आश्रयाला धांवला. "या नागयज्ञांत तुझ्यासारख्या मोठमोठ्या सांपांचा देखील जीव वांचणें कठीण आहे

असें ब्रह्मदेवानें स्वत: सांगितलें आहे. तेव्हां तूं माझ्या आश्रयाला आलास हें एका परीनें बरें झालें. आतां तुला कसलीहि भीति नाहीं." इंद्र म्हणाला.

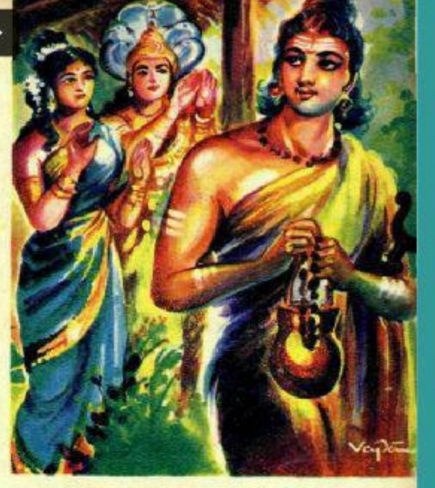
मोठ्या नागांमध्यें वासुकी एक प्रमुख नाग होता. तो नागयज्ञ थांबविण्यासाठीं आपली बहीण जरत्कारू हिच्याकडे गेला. त्याचें एक कारण होतें. सर्प जातीची आई कद्रूनें सर्प जातीला शाप दिला होता कीं पुढें कधीं नागयज्ञ होईल तेव्हां सर्व नाग जातीचा नाश होईल. पक्षी जातीची आई विनता हिची मान खालीं व्हावी म्हणून कद्रूनें आपल्या मुलांना म्हणजे सर्पांना कांहीं विशिष्ट कामें करावयास सांगितलीं. पण सर्प त्याप्रमाणें करायला कबूल झाले नाहींत. म्हणून तिनें त्यांना शाप दिला होता.

त्यावेळीं कद्रूच्या मांडीवर एला पुत्र होता. ब्रह्मदेव व देव यांचें परस्परांत सर्प-यज्ञासंबंधीं बोलणें चालू होतें तें त्यानें ऐकलें होतें. म्हणून ब्रह्मदेव देवांना म्हणाला—"सर्पयज्ञ होईल. पण तो पुरा होण्यापूर्वी जरत्कारूचा मुलगा त्यांत विघ्न आणील. ही गोष्ट एलापुत्रानें वासुकीला जाऊन सांगितली होती. तेव्हांपासून वासुकी आपली बहीण जरत्कारु हिच्या विवाहाची वाट पाहूं लागला."

जरत्कारु नांवाचा एक ब्राह्मण ब्रह्मचर्यव्रत घेऊन तपश्चर्या करीत होता. त्यानें झाडाच्या शाखेला उलटे लोंबकळत असलेल्या कांहीं ब्राह्मणांना पाहून त्यांची चवकशी केली.

ते म्हणाले—"आम्ही जरत्कारूचे पूर्वज आहोंत. त्यानें ब्रह्मचर्यव्रत धारण केल्यामुळें पितरांना पाणी देणारा वंशज जन्माला येणें शक्य नाहीं. म्हणून आमची ही दुर्गति झाली आहे." तें ऐकून जरत्कारूला वाईट वाटलें. त्यानें आपल्याच नांवाची कन्या मिळाल्यास तिच्याशीं विवाह करण्याचा निश्चय केला. वासुकीच्या बहिणीचें नांव जरत्कारु आहे हें ऐकून त्यानें तिच्याशीं विवाह केला. त्यांना आस्तिक नांवाचा मुलगा झाला. नागयज्ञ थांबविणें फक्त अस्तिकालाच शक्य होतें. म्हणून वासुकी आपल्या बहिणीकडे आला.

जरत्कारूनें आपल्या मुलाला बोलावून सर्व परिस्थिति समजावून सांगितली. म्हणाली—"ब्रह्मदेवानें स्वत: सांगितलें आहे कीं फक्त तुझ्या हातूनच हा नागयज्ञ थांबेल. नाहींतर तुझ्या मामांच्या वंशाचा नाश होईल. आपल्या वंशाचा नाश थांबावा म्हणून माझ्या बाबांनीं तुझ्या बाबांशीं माझा विवाह करून दिला. आपल्या मातृवंशाच्या रक्षणाची जबाबदारी तुझ्यावर आहे. तूं जाऊन तो यज्ञ थांबव."

आस्तिक मातेच्या आज्ञेनें जनमेजयाच्या यज्ञशालेंत गेला. त्यानें राजा जनमेजय व तेथें हजर असलेल्या सर्व ऋषी व मुनींचा स्तुति पाठ केला. जनमेजयानें त्याला आशीर्वाद दिला. आस्तिक वयानें लहान, रूपवान व तेजस्वी होता. त्याच्या वाक्शक्तीची सर्वांनीं वाखाणणी केली. जनमेजय म्हणाला—" "तूं आल्यानें यज्ञ-शालेला एक निराळीच शोभा आली आहे. काय पाहिजे तो वर मागून घे!" असें सांगून राजा ऋत्विजांकडे वळून म्हणाला—"इतके सर्प येऊन होमकुंडांत बळी झाले. पण तक्षक अजून कसा आला नाहीं?"

ते म्हणाले—"राजन्! तक्षक इंद्राच्या आश्रयाला जाऊन बसला आहे. स्वत: इंद्रानेंच त्याला आश्रय दिल्यावर कोण काय करणार?"

"तर मग त्याच्याबरोबर इंद्राला देखील होमकुंडांत पडावें लागेल! करा आवाहन!" जनमेजय म्हणाला.

ऋत्विजांनीं मंत्र म्हटल्याबरोबर इंद्रा-पाठोपाठ तक्षक एक उपरणें कमरेला गुंडाळून अग्निहोत्राकडे येऊं लागला. तेव्हां इंद्र आपलें उपरणें सोडवून घेऊन मोकळा झाला. असहाय तक्षक अग्निहोत्राकडे तड-फडत येऊं लागला.

त्याच वेळीं जरत्कारूनें हात जोडून जनमेजयाजवळ प्रार्थना केली–"महाराज! आपण एक वर देण्याचें वचन दिलें आहे. मी मागेन तो वर द्याल का? हा नागयज्ञ तावडतोब बंद करावा. हाच एक वर मागायला मी आलों आहें. कारण हा यज्ञ थांवला नाहीं तर माझ्या मातृ वंशाचा पूर्ण नाश होईल." राजानें यज्ञ थांबवला आणि तक्षकाचें रक्षण झालें. नागयज्ञ संपला. लोहिताक्षानें सांगितल्याप्रमाणेंच झालें. म्हणून जनमेजयानें त्याला आदरपूर्वक बोलावून त्याचा सत्कार केला. यज्ञाला जे ऋत्विज व ऋषिमुनी हजर होते त्यांना मोठमोठ्या दक्षिणा दिल्या.

नंतर जयमेजय आस्तिकाला म्हणाला–"बाल मुने! आतां आपल्या मनाचें समाधान झालें ना? मी आतां अश्वमेध यज्ञाचा आरंभ करीत आहें. त्यावेळीं आपण अवश्य येण्याची कृपा करावी!" अशी विनंति करून जयमेजयानें आस्तिकाला निरोप दिला.

वासुकी आदि महानागांनीं आस्तिकाला आशीर्वाद दिला आणि त्याला वर दिला कीं त्याच्या नामस्मरणानें कोणत्याहि सांपाचें विष उतरून जाईल.

चुकलें कुठें?

"अरे ही आंघोळ करायची वेळ आहे ना? आतां कोणी गोष्टी सांगत बसतो का?" आजोबा म्हणाले.

"एक गोष्ट, अगदीं चिटुकली गोष्ट सांगून जा आजोबा!" मुलें म्हणालीं.

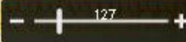
आजोबांच्या तोंडून नकार येईना, स्मित करून नाकांत तपकीर कोंबीत गोष्ट सांगूं लागले–"मी तुम्हांला कांहीं मूर्खशिरो-मणींच्या गोष्टी सांगितल्या होत्या. तशाच तऱ्हेची पण थोडी निराळी गोष्ट सांगतों हं! लोक कांहीं अक्कल लढवायला जातात आणि मग स्वत: तोंडघशी पडतात व इतरांना पण तोंडांत मारल्यासारखें करून सोडतात. अशी एक गोष्ट माझ्या आजोळच्या गांवींच घडली ती सांगतो.

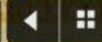
त्या गांवचा पाटील भयंकर तापट होता. मोठमोठे गांवकरी थरथर कांपत त्याच्या समोर, मग कुंभार बुरूड वगैरे किती भीत असावेत याची कल्पनाच करा.

त्या काळीं खेडे गांवांत कोणी मेला म्हणजे बुरुडाला व कुंभाराला बोलावणें जाई. बुरूड तिरडी बांधून देई व कुंभार मडकें आणून ठेवी. अशा कामांत त्यांना प्राप्तिपण खूप होई. कारण, दुसरा कोणी असल्या अशुभ कामाला हात घालायला तयार नसे व काम तर झालेंच पाहिजे. म्हणून लोक या लोकांनाच बोलवीत व यांना चांगली प्राप्ति होई. बुरडाचें नांव होतें दगडू व कुंभाराचें नांव होतें धोंडू.

एकदां दगडू बुरडाला त्याच्या घरच्या कामानिमित्त कोठेंतरी परगांवीं जावें लागलें.

सौ. रमाबाई सोमण

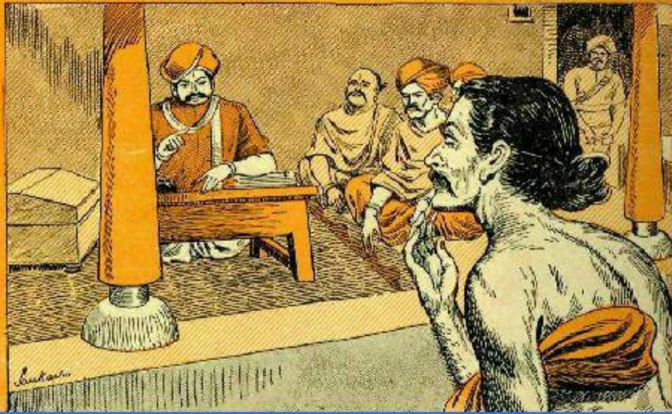

आणि त्याच दिवशीं लखू सोनाराची आई वारली. तो पाटलांचा एक पित्त्या होता. त्यानें दगडू बुरडाकडे निरोप पाठवला. पण तो परगांवीं गेल्याचें ऐकून त्यानें पाटलांना कळविलें. त्यांनीं शेजारच्या गांवीं गडी पाठवून तेथल्या बुरडाला बोलावून घेतलें आणि काम भागून गेलें.

दुसऱ्या दिवशीं दगडू बुरूड घरीं परत आला तेव्हां त्याला बायकोनें सांगितलें कीं पाटलांचा निरोप आला होता. बिचारा धांवत भेटायला गेला आणि रामराम करून बाजूला उभा राहिला. पाटील तापलेले होते. ओरडून म्हणाले—"कुठें गेला होतास रे सांगितल्या-शिवाय? तुमचीं कामें तुम्हीं नाहीं करायचीं तर काय आतां आम्ही करायचीं? कोणी अगाऊ सांगून मरतो का? ऐन वेळीं तुम्ही सर्व कोठेंतरी निसटून जातां. खबरदार यापुढें कधीं सांगितल्या शिवाय गेलास तर! चामडी लोळवीन"

पुढें कांहीं दिवसांनीं दगडू बुरडालाच नव्हे तर धोंडू कुंभाराला सुद्धां परगांवीं जायचें होतें. पाटलांची परवानगी घेतल्या-शिवाय गेलों तर पाटील चामडी लोळवल्या-शिवाय राहणार नाहींत. म्हणून ते पाटलांच्या घरीं त्यांची परवानगी विचारायला गेले. पण पाटील घरांत नव्हते. बायको आजारी होती म्हणून वैद्यबुवांना बोलावून आणायला गेले होते. काय करावें दोघांना कळेना. परगांवीं गेलें हें पाहिजेच. पाटलांनाच जरूर पडली तर किंवा कोणी गांवांत मेला तर? बराच वेळ विचार करून त्यांनीं गांवांतल्या कांहीं मोठ्या लोकांच्या घरासमोर एकेक तिरडी आणि एकेक मडकें ठेवून दिलें आणि निघून गेले.

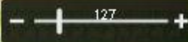
दोघे निघून गेल्यावर कांहीं वेळानें पाटील वैद्यबुवांना घेऊन आले. पाटलांची बायको आजारी आहे हें गांवकऱ्यांना कळलें होतें. पाटील येईपर्यंत ते वाट पहात बाहेर उभे होते. कारण भिंतीआड तिरडी व मडकें ठेवलेंहोतें. त्यांवर त्यांची नजर पडली. काम आटोपलें. आतां पाटलांनीं वैद्यबुवांना आणलें म्हणून काय उपयोग? असा विचार करीत ते बाहेर उभे होते. पण कोणी कांहीं बोलला नाहीं.

पाटील वैद्यबुवांनाबरोबर घेऊन फाटका-च्या आंत पाऊल टाकतात तर समोर तिरडी व मडकें. मटकन खालींच बसले व रडूं लागले.

बैद्यानें विचार केला, यायला उशीर झाला आणि खिन्न मनानें ज्या गाडींत बसून आला होता त्याच गाडींत बसून परत गेला. आलेले लोक पाटलांच्या बायकोचे गुणानुवाद गाऊं लागले. असली साध्वीबाई या कलियुगांत मिळणें शक्य नाहीं. अगदीं सत्यवानाची सावित्री !

बाहेरचा गलका ऐकून पाटलांची आई व बायको बाहेर आल्या व पाटलांना रडत असलेले पाहून व गांवांत कांहींतरी अकल्पित घडलें असावें असा विचार करून दोघीं हंबरडा फोडून रडूं लागल्या.

बायकोला जिवंत पाहून पाटलांच्या जिवांत जीव आला. लोक तर्ककुतर्क करूं लागले. इतक्यांत कांहीं लोक धांवत आले व म्हणाले—"कुळकर्ण्यांच्या इनामदारांच्या, जोशीबुवाच्या आणि आणखी दोघां तिघांच्या घरीं अशाच तिरड्या व मडकीं ठेवलेलीं आहेत."

पाटलांनीं दगडू व धोंडूला बोलावून आणयला गडी पाठवला. पण दोघे घरीं नव्हते. पहाटे उठून गांवाला गेले आहेत हें कळलें. दुसऱ्या दिवशीं घरीं परत आल्यावर दोघांना कळलें कीं पाटलांचा गडी येऊन गेला. दोघे धांवत गेले. पाटलांनीं दरडावून विचारलें—"हा काय फाजीलपणा ?"

दगडू व धोंडू हात जोडून म्हणाले—"मालक ! मामलेदाराच्या कचेरींत काम होतें म्हणून जावें लागलें. मालकांची परवानगी घ्यायला आलों तर मालक घरीं नाहींत. काम अडूं नये म्हणून सर्व धन्यांच्या घरीं ठेवून आलों ! कांहीं चुकलें का ?"

पाटलांना सुस्कुटांत बसल्यासारखें झालें. काय बोलणार ?

चोर सांपडला

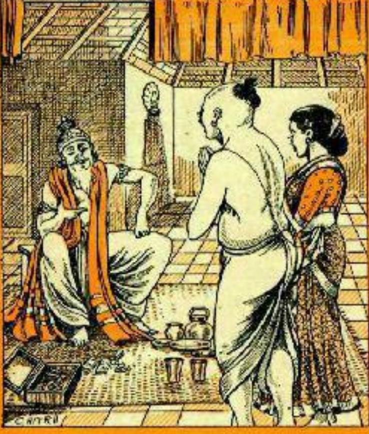
एका गांवीं एक तेलंगी जोडपें रहात होतें. नवऱ्याचें नांव होतें सोमेश्वर व बायकोचें होतें पार्वती. दोघें स्वभावानें फार गरीब, म्हणजे भोळसट होतीं म्हटलें तरी चालेल. पण ईश्वर कृपेनें घरची श्रीमंती होती. पैपाहुणा आला तरी कसली उणीव म्हणून भासावयाची नाहीं. नित्य दानधर्म करीत व देवावर भरंवसा ठेवून सुखानें संसार करीत. गांवांत त्यांचा फार आदर होत असे. कारण ते कधीं कोणाच्या वाटेस जात नसत. आपलें काम बरें व आपण बरे.

त्या गांवीं एक चोर आला. तो रोज वेष पालटून एकेका श्रीमंताच्या घरीं जाई. बोलण्यांत व वागण्यांत तो फार चतुर होता. म्हणून लोक त्याला आपल्या घरीं ठेवून घेत. घरांत कोठें काय ठेवतात हें तो लक्षपूर्वक पाहून घेई व संधी साधून हाताला लागेल तें उचलून पसार होई.

त्या चोरानें अशा तऱ्हेनें दोन तीन घरीं चोरी केली. एके दिवशीं त्याची नजर सोमेश्वराच्या घराकडे वळली. सोमेश्वराच्या श्रीमंती विषयीं त्यानें ऐकलें होतें त्या घरांत नवराबायको सोडून कोणी पुरुष किंवा बाई माणूस नाहीं हें त्याला लवकरच कळून आलें. त्यानें पांढऱ्या दाढी मिशा लावून घेतल्या. एक विचित्र मुकुट घालून व हातीं एका पिशवींत पैसे घेऊन काळोख पडल्यावर त्यानें सोमेश्वरच्या घराच्या दारावर थाप दिली.

सोमेश्वरानें दार उघडल्या शिवायच विचारलें—"कोण आपण ?"

सौ. विमल देसाई

"मी....दार उघड!" चोर म्हणाला.

त्याची अधिकारयुक्तवाणी ऐकून सोमेश्वरानें दार उघडलें व चोराचा तो विचित्र पोशाख पाहून भीतभीतच विचारलें—"कोण आपण?"

चोरानें आंत येऊन दार बंद केलें व म्हणाला—"मला ओळखलें नाहींस? पण तूं किंवा तुझ्या बायकोनें मला कधीं पाहिलें नसणार. मी द्वार-देवता आहें. गृह देवतेचा सेवक. गृह देवतेनें मला हें पाहून यायला पाठविलें आहे कीं घरांत सुखशांति आहे कीं नाहीं. ज्या घरांत सहस्र तोळे सोनें नाहीं त्या घरांत शांति अशक्य व सुखपण अशक्यच. म्हणून गृह देवतेची आज्ञा आहे. ज्या घरांत कमी सोनें असेल त्या घरीं उजाडण्याच्या आंत सहस्र तोळे सोनें करून यावें."

"पण सर्वांच्या घरीं एकट्यानें जाणें आपल्याला कठीण नाहीं का?" म्हणत सोमेश्वर चोराला आदरपूर्वक घरांत बोलावून घेऊन आला.

"नाहीं, मी सर्वांच्या घरीं जात नाहीं. भगवंताची भक्ति जो मनोभावें करतो त्याच्या घरींच मी जातों. हें पहा ना, आतांच एका श्रीमंताच्या घरून आलों. सोनें पुरें एक हजार तोळे करून ठेवून उरलेलें घेऊन आलों आहें. पाहूं तुमच्या घरांत काय काय आहे तें."

त्या भोळसट जोडप्यानें त्यांच्याकडे जें कांहीं होतें तें आणून चोरासमोर ठेवलें व हात जोडून एका बाजूला दोघं उभी राहली.

"अरे हें तर अवघें पांच शें तोळे सोनें सुद्धां असेल कीं नाहीं शंकाच. हें गृहदेवतेला दाखवून उजाडण्यापूर्वी दहा हजाराचें करून घेऊन येतों." चोर जाण्यासाठीं उठला.

"नाहीं, नाहीं! बसा! जेवण तयार आहे. पानें मांडायला सांगतों. आपण आमचें घर पवित्र केलें. जेवून जाण्याची कृपा करावी."

चोरानें विचार केला. जेवून जायला कबूल झालों नाहीं तर कदाचित त्यांना संशय येईल. त्यांचा माझ्यावर विश्वास बसला आहे. उजाडण्यापूर्वी पाय काढला कीं झालें. असा विचार करून चोर जेवायला कबूल झाला.

सोमेश्वरनें बायकोला चटकन कांहीं तरी पक्वान्न करायला सांगितलें. तिनें खीर केली. चोरानें खीरीवर खूप हात मारला. पोटभर खाऊन स्वारी आडवी झाली आणि घोरूं लागली.

"अरे! ह्यांनीं तर बरोबर आणलेली पिशवी आणि आपल्याकडचा बांधून घेतलेला जिन्नस सर्व खाटेखालीं उघडा ठेवून दिला आहे आणि स्वारी घोरत पडली आहे. रात्रीं चोरानें उचलून नेलें तर चोरीचा आळ उलट आपल्यावरच यायचा. म्हणून उचलून कपाटांत ठेवून देऊं या. उठल्यावर जायला निघाले कीं काढून देऊं." पार्वती नवऱ्याला म्हणाली.

सोमेश्वरानें पिशवी कपाटांत ठेवून कुलुप लावून टाकलें आणि दोघं झोंपीं गेलीं.

उजाडण्यापूर्वीं चोर उठला. चहूंकडे सामसूम होतें. नवराबायको झोंपलेलीं होतीं. त्यानें पाय काढण्याचा विचार केला. त्यानें खाटेखालची पिशवी उचलून घेतली, आणि पाय काढला. आपलीच पिशवी असेल असें त्याला वाटलें. ती पिशवी घेऊन तो गांवाबाहेर आला व पिशवी उघडून पाहिली तेव्हां त्याला पिशवींत रताळीं सांपडलीं. त्याला संशय आलाच होता कीं पिशवींत दागिने वगैरे कांहीं नसणार. कारण पिशवीचें वजन कमी होतें. परंतु गांवांत कोठें निवांत जागा नव्हती, पिशवी उघडून पहायला. म्हणून गांवाबाहेर पोंचल्यावर त्यानें पिशवी उघडली व त्याच्या भ्रमनिरास झाला.

चोराला वाटलें कदाचित काळोखांत दुसरीच पिशवी हाताला लागली व तीच आपण उचलून घेऊन आलों. आपली पिशवी खाटेखालींच असणार. तो पिशवी तलावाच्या कांठीं ठेवून तोंड धुण्यासाठीं तलावांत उतरला त्या बरोबर दोन तीन म्हशी तिकडे आल्या व त्यांनीं त्याच्या पिशवींतलीं रताळीं ओढून खाल्लीं. पिशवीच्या चिंधड्या झाल्या.

"खा, खुशाल खा! आज रात्रीं मी त्या मूर्खांच्या घरीं जाऊन आपली पिशवी घेऊन येईन." चोर म्हशींना म्हणाला.

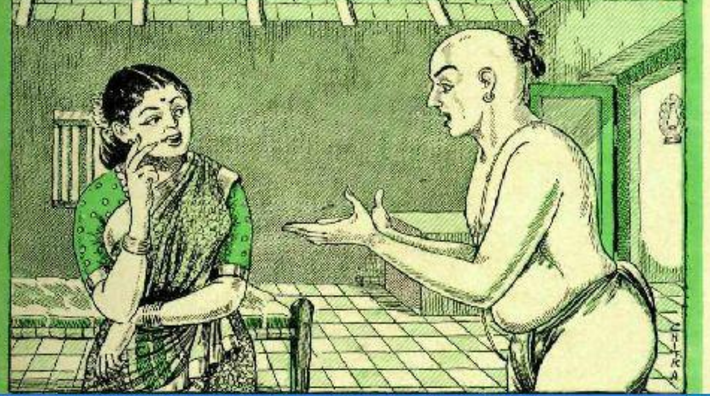
चोर निघून गेल्यावर पार्वती थोड्या वेळानें उठली. द्वारदेवता निघून गेलेला पाहून तिनें नवऱ्याला जागें केलें. म्हणाली—"अग बाई! ते तर निघून गेले. कोणाला कांहीं सांगितलें नाहीं. अन् त्यांची ती पिशवी तशीच राहून गेली कीं? आपली रताळ्यांची पिशवी दिसत नाहीं!"

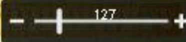
तें ऐकून सोमेश्वर म्हणाला—"तुला काय वाटतें, ते आपली पिशवी घेऊन गेले नसतील म्हणून? अग वेडे! वर देणारे सांगून जात नाहींत!"

कपाट उघडून पाहिलें तेव्हां आंत पिशवी होती. पण आंत दागिने व सुवर्ण मुद्रा मिळून खरोखरच सोनें वाढलेलें होतें. हजार तोळ्यांचें झालें असेल असें दोघांना वाटलें.

"पाहिलेंस ते आपली पिशवी घेऊन गेले, पण आपल्याला वचन दिल्याप्रमाणें उजाडण्याच्या आंत दहा हजार तोळे सोनें करून ठेवून पण गेले." सोमेश्वर म्हणाला.

रताळ्याची पिशवी नेहमीं खाटेखालीं असे. ती पिशवी गेलेली पाहून दोघांनीं विचार केला, कदाचित त्या द्वारदेवतेनें रताळीं फराळाला नेली असावींत. म्हणून दोघां नवराबायकोनें द्वारदेवतेला आपलें आराध्य दैवत मानून त्याला रताळ्याचा नैवद्य दाखवायचें ठरविलें.

पार्वती नवे कपडे घालून देवाला गेली व शेजार पाजारच्या घरीं जाऊन आली. रात्रीं घडलेली गोष्ट तिनें गांवभर जाऊन सांगितली.

रामय्या नांवाच्या एका श्रीमंत गांवकऱ्याच्या बायकोची सरी पार्वतीच्या अंगावर पाहून तिनें ती गोष्ट नवऱ्याला सांगितली. सोमेश्वर व पार्वतीवर संशय करणें फुकट होतें. तरी रामय्यानें पोलीस ठाण्यावर वर्दी दिली. पण त्या पूर्वीं रामय्या सोमेश्वराला येऊन भेटला होता. त्यानें रात्रीं घडलेला सर्व वृत्तांत सांगितला. रामय्यानें तो वृत्तांत पोलीस ठाण्यावर लिहून दिला.

पोलिसांनीं त्याला सांगितलें कीं तुम्ही निश्चिंत रहा, आज रात्रीं आम्ही त्याला पकडतों.

रात्रीं चोर पुन्हां सोमेश्वराच्या घरीं आला व दार ठोठावलें. सोमेश्वरनें दार उघडल्यावर तो आंत आला आणि कडी लावूं लागला. पण आश्चर्य म्हणजे पोलीस त्याच्या पाळतीवर येऊन बसले होते. त्यांनीं त्याला धरलें व त्याची दाढी ओढून काढली. गांवांत त्यानें जें कांहीं चोरलें होतें तें सर्व त्याच्या पिशवींत सांपडलें. चोराला शिक्षा झाली व सोमेश्वरला पोलिसांनीं चोराला पकडण्यास मदत केल्याबद्दल मोठें बक्षिस दिलें.

बहीण भाऊ

[३]

बगदाद सोडल्यानंतर बाहेर एकांत स्थानीं पोंचल्यावर गनी मनमुराद रडला. तरी मनाला आवरून तो एका गांवीं येऊन पोंचला. एक तर दुःखी वर दमून भागून आलेला आणि उपाशी. पण तो कोणाकडे जाणार? तो एका मशीदींत जाऊन जमिनी-वरच आडवा झाला. त्याला स्वतःच्या देहाची शुद्धी नव्हती.

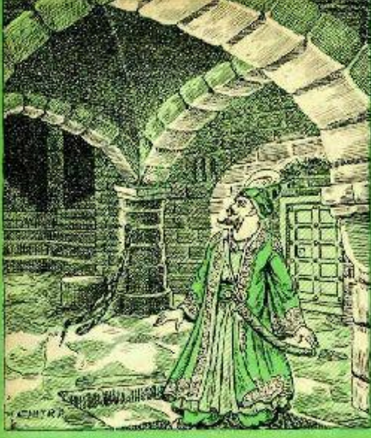
दुसऱ्या दिवशीं कांहीं गांवकरी सकाळ-च्या नमाजासाठीं आले. तेव्हां त्याला त्यांनीं पाहिलें. त्यांना वाटलें कोणीतरी गरीब मरून पडलेला आहे. पण जवळ जाऊन पाहल्यावर त्यांना कळलें कीं श्वासोच्छ्वास चालू आहे व तो बेशुद्ध होऊन पडला आहे. एक उदार मनुष्य त्याच्या शेजारीं दोन रोट्या व वाटी-भर मध ठेवून तेथून निघून गेला.

गनी शुद्ध आली तरी त्या जागेवरून उठूं शकला नाहीं. तो मनोव्याधीनें भयंकर आजारी पडला व महिनाभर त्याच जागीं पडून राहिला.

आतां हा वांचणें शक्य नाहीं असा विचार करून गांवकऱ्यांनीं त्या बेशुद्ध व अशक्त स्थितींत बगदादच्या सरकारी दवा-खान्यांत त्याला पाठविण्याचें ठरविलें.

एक उंटवाला त्याला घेऊन जायला कबूल झाला. त्याला एका चटईंत गुंडाळून उंटावर चढविण्यांत येत होतें, त्याच वेळीं गनीची आई व बहीण दोघी त्या जागीं येऊन

श्री ना. गो. देसाई

पोंचल्या. त्यांनीं विचार केला, कोण असेल बरें ? अगदीं गनी सारखा दिसतो आहे. त्या दोघी डेमास्कसहून बगदादला जात होत्या. गरीब भिकारणी असाव्यात असें गांवकऱ्यांना वाटलें.

उंटवाला गनीला घेऊन बगदादला सरकारी दवाखान्यापर्यंत घेऊन आला. पण दवाखाना बंद होता, म्हणून गनीला दवाखान्याच्या पायऱ्यांवर उतरवून ठेवून तो निघून गेला.

दैवयोग असा कीं त्याचवेळीं तेथें बगदादचा एक मोठा व्यापारी आला. त्यानें गनीला त्या स्थितींत पाहिलें. दवाखान्यांत याला ठेवलें तर हा जिवंत येणें शक्य नाहीं. गरीब मुलगा दिसतो आहे. घरीं उचलून घेऊन गेलों तर कदाचित वांचेलहि.

त्यानें आपल्या गुलामांना बोलावून गनीला आपल्या घरीं उचलून नेलें. तो आपल्या बायकोला म्हणाला—"अल्लाच्या मेहरबानीनें एक पाहुणा आपल्या घरीं आला आहे. त्याला कोणत्याहि वस्तूची कमतरता भासूं देऊं नकोस."

व्यापाऱ्याच्या बायकोनें पाणी तापवून गुलामांकरवीं गनीचें सर्व अंग पुसून काढवलें. त्याला आपल्या नवऱ्याचे कपडे घालायला दिले. नंतर त्याला थोडें सरबत प्यायला दिलें. गनीनें मोठ्या कष्टानें आपल्या उपकारकर्त्यांकडे एकदां डोळे उघडून पाहिलें. नंतर पुन्हां डोळे मिटून पडून राहाला. त्याला घडलेल्या सर्व गोष्टी आठवूं लागल्या. कूतल कुलबची सुद्धां आठवण झाली.

खलीफानें कूतल कुलबला कालकोठडींत नेऊन टाकलें व तिची गोष्ट पार विसरून गेला. चोवीस दिवस लोटल्यावर त्या बाजूला फिरकायला त्याला फावलें. तेव्हां त्या जागीं कोणाचा तरी आवाज त्याला ऐकूं आला.

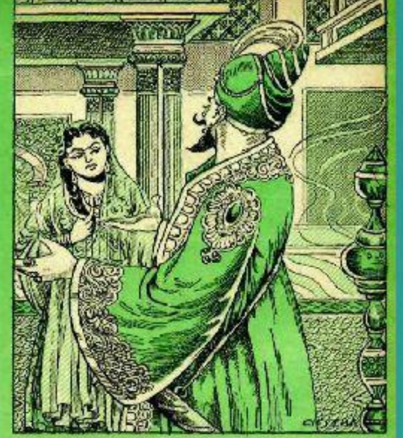
कूतल कुलब गनीविषयीं स्वतःशींच कांहीं तरी बोलत होती—"तूं किती उदार होतास आणि हे खलीफा पहा! मी खलीफांशीं लग्न करणार हें ऐकून तूं माझी मानमर्यादा राखलीस. पण त्यानें तुझ्या आईला व बहिणीला किती छळलें. पण त्याला अल्लाहच्या समोर या सर्व अत्याचारांचा जाब द्यावा लागेल.

कूतल कुलबच्या तोंडचे ते शब्द ऐकून खलिफाला आपली चूक कळली. आपण गनीविषयीं विना कारण गैरसमज करून घेतला व कूतल कुलबलाच नव्हें तर गनीच्या आईला व बहिणीला विनाकारण घराबाहेर काढलें.

खलीफानें कूतल कुलबला बोलावून विचारलें—"तूं कोणाविषयीं बोलत होतीस? कोणावर मी इतका अन्याय केला? माझ्या पत्नीच्या मानमर्यादेचें रक्षण कोणी केलें?"

"व्यापारी गनीनें!" कूतल कुलब म्हणाली.

"माझ्या हातून चूक घडली. याची शिक्षा म्हणून तूं काय वाटेल तें माझ्याजवळ मागून घे." खलीफा म्हणाला.

"मालक, प्रभू! मला आणखी काय हवें? गनीला शोधून आणा! अन् त्यानें कबूल केलें तर त्याच्याशीं लग्न करण्यास परवानगी पण द्या!" ती म्हणाली.

"मी वचन दिलें आहे. मागें फिरणार नाहीं. तूं खुशाल त्याच्याशीं लग्न कर!" खलीफा म्हणाले.

"पण तो आतां कोठें आहे, कोणास ठाऊक? मी स्वतःच त्याचा शोध काढीन" कूतल कुलब म्हणाली.

"तूं आतां स्वतंत्र आहेस!" खलीफा म्हणाले.

कूतल कुलबनें पाण्यासारखा पैसा खर्च करून सारें बगदाद शहर चाळून काढलें पण गनीचा शोध तिला लागला नाहीं.

दुसऱ्या दिवशीं ती बगदादच्या सर्व बाजार पेठा पाहून आली. प्रमुख व्यापाऱ्यांना भेटून तिनें गनीविषयीं चवकशी केली. तिसऱ्या दिवशीं जव्हेरी बाजारांतल्या एका मुख्य व्यापाऱ्याजवळ चवकशीसाठीं ती गेली असतां तो म्हणाला—"मी कालपरवांच एका तरुणाला सरकारी दवाखान्याच्या पायरीवरून उचलून घेऊन आलों आहें. तो रूपवान आहे व चांगल्या कुळांतला असावा असें वाटतें. पण दवाखान्याच्या पायरीवर येऊन कां पडून रहावा हें मात्र मला कळलें नाहीं. सगळें वैभव तरी घालवून बसला असावा किंवा कोणाच्या तरी प्रेमांत पडला असावा.

तिचें हृदय धडधड करूं लागलें. ती त्या व्यापाऱ्याला म्हणाली—"तुम्हांला दुकान सोडून माझ्याबरोबर चला म्हणून सांगणें बरोबर होणार नाहीं. तुम्ही कोणाला तरी माझ्याबरोबर पाठवूं शकाल काय?"

व्यापाऱ्यानें लगेच एका मुलाला बोलावून त्याला कूतल कुलबला घर दाखवायला पाठविलें.

त्या मुलाबरोबर ती व्यापाऱ्याच्या घरीं गेली. पलंगावर बेशुद्ध स्थितींत पडलेल्या गनीला तिनें पाहिलें. पण त्याला ती ओळखूं शकली नाहीं. ती व्यापाऱ्याच्या बायकोला म्हणाली—"कोणी राजा असला म्हणून काय झालें, तो परदेशांत जाऊन पडला तर त्याची देखील अशीच स्थिति होईल." असें सांगून ती निघून गेली.

ती रोज चवकशीसाठीं दिवसभर फिरे व संध्याकाळीं हताश होऊन घरीं परत येई. एकदां त्या जव्हेरी बाजारांतल्या व्यापाऱ्यानें तिला बोलावून सांगितलें कीं बगदादला

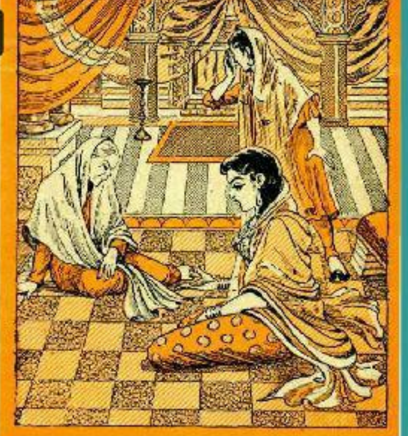
अनाथ लोक कित्येक येत असतात. आज दोन गरीब बायका आल्या आहेत. त्या उच्च कुळांतल्या दिसत आहेत. त्यांना तुम्हीं कांहीं मदत करूं शकाल तर पहा.

कुतल कुलबनें त्यांना बोलावून आणायला सांगितलें. त्यांना पाहून कूतल कुलबच्या डोळ्यांना पाणी आलें. ती म्हणाली—"आजी, तुम्ही कोण काय सांगा! तुम्ही चांगल्या घरच्या दिसतां आहां मग तुम्हां मायलेकींवर अकस्मात् कोणता प्रसंग ओढवला?"

तें ऐकून दोघी रडल्या. गनीची आई म्हणाली—"मी आपल्या गनीच्या शोधार्थ फिरतें आहें. अल्लाजवळ प्रार्थना करतें आहे कीं आम्हांला यश मिळो!"

तें ऐकून कूतल कुलब बेशुद्ध होऊन पडली. शुद्धीवर आल्यावर ती म्हणाली—"अल्लाची मेहरबानी असेल तर आपण सर्वच सुखी होऊं."

तिनें त्याच व्यापाऱ्याला हजार दीनार देऊन प्रार्थना केली कीं दोघींच्या राहण्याची उत्तम व्यवस्था करण्यांत यावी. या उच्च-कुळांतल्या स्त्रिया आहेत. यांच्यावर एका-एकीं एक प्रसंग ओढवला. म्हणून ही स्थिति झाली.

त्या दोघी व्यापाऱ्याच्या घरीं जाऊन राहल्या. दुसऱ्या दिवशीं कूतल कुलब त्यांना भेटायला गेली. तेव्हां त्यांच्यांत एकदम बदल झालेला पाहून तिला आश्चर्य वाटलें. घरंदाज घराण्यांत राहणाऱ्या बायकांसारखी त्यांची स्थिति झाली होती.

तिघी रोग्याला पाहायला म्हणून गेल्या गनी आजारांतच कण्हत होता. तो कोणालाच ओळखूं शकला नाहीं.

तिघी बसून बोलत होत्या. बोलतां बोलतां कोणाच्या तरी तोंडून कूतल कुलबचा नामोच्चार झाला. लगेच गनीनें डोळे उघडून

Fullscreen 127 84 / 116

एकदांच पाहिलें व हात टेंकून उठण्याचा प्रयत्न करीत म्हणाला—"कोठें आहेस कूतल कुल्ब?"

"मी येथेंच आहें! तूंच गनी का?" कूतल कुल्बनें चकित होऊन विचारलें.

"पहा येऊन! माझे डोळे पहा! त्यांत कूतल कुल्बशिवाय दुसरें कोणी दिसणार नाहीं!" तो म्हणाला. त्यानंतर प्रेमी युगल भेटलीं, भाऊ बहीण, मायलेक भेटलीं. सर्वांच्या डोळ्यांत आनंदाश्रु आले.

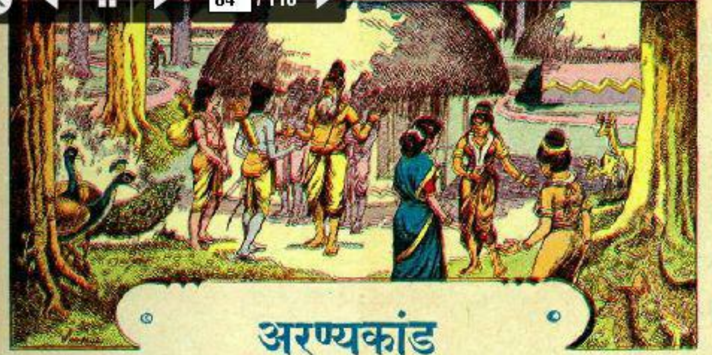
कूतल कुल्बनें खलीफांनीं स्वतःच्या करणीवर पश्चात्ताप व्यक्त करून गनीच्या शोधार्थ व त्याच्याशीं विवाह करण्यासाठीं तिला मुक्त केलें कसल्याचें पण सांगितलें. नंतर ती राजमहालांत गेली व तेथून तिनें दोघी माय-लेकींना त्यांच्या दर्जाला शोभतील अशीं वस्त्रें पाठविलीं. सर्व प्रकारें तिनें त्यांची बडदास्त राखण्याची व्यवस्था करून दिली. नंतर संधी पाहून खलीफांजवळ सर्व कांहीं सांगितलें.

खलीफांनीं गनीची तब्येत बरी झाल्यावर त्याला दरबारांत बोलाविलें. त्याची वागणूक थोर घरंदाज तरुणाला शोभेल अशीच होती. खलीफांनीं त्याचें कौतुक करून आपल्या दरबारी लोकांना त्याच्या थोर मनाचें वर्णन करून सांगितलें. त्यांनीं गैरसमजुतीमुळें त्याला विनाकारण इतका कष्ट झाल्याबद्दल माफी मागितली व त्याचा यशोचित सत्कार केला.

गनीची बहीण फितना अत्यंत रूपवती होती. तिच्या सौंदर्यावर मुग्ध होऊन खलीफांनीं तिच्याशीं लग्न करण्याची मनीशा दर्शवली. गनीनें त्यास मान्यता दिली. गनी व खलीफा दोघांचीं लग्नें मोठ्या थाटानें एकाच मुहूर्तावर झालीं. त्यानंतर दोघांचा संसार सुखाचा झाला.

[संपूर्ण]

अरण्यकांड

श्री रामचंद्रानें सीता व लक्ष्मणासह दंडकारण्यांत प्रवेश केला. अरण्याच्या बाहेर बाहेरच ऋषींचे आश्रम होते. प्रत्येक आश्रमालगतचा भाग रम्य होता.

ऋषींनीं सीता, राम व लक्ष्मण यांचा प्रेमादरपूर्वक सत्कार केला. ते म्हणाले—"रामा, राजा दुष्टांना दंड देतो, सुष्टु लोकांचें रक्षण करतो. प्रजेला स्वतःच्या अपत्या-प्रमाणें मानून तिचें पालन करतो म्हणून तो प्रजेला पित्यासारखा असतो. तूं राजधानी सोडून वनांत आलास तरी येथें देखील तूं राजाच आहेस व आम्ही तुझी प्रजा. आमच्या रक्षणाचा व लालन पालनाचा भार तुझ्यावर टाकून आम्ही आपलीं धर्मकार्यें निश्चित पणें करूं.

रामानें ती रात्र एका आश्रमांतच काढली व उजाडल्यावर सीता व लक्ष्मणासह खोल अरण्यांत प्रवेश केला. तें अरण्य भयंकर होतें, पण सुंदर व रमणीय होतें. भयंकर श्वापदें हिंडत होतीं. पहावें तिकडे वृक्ष, दऱ्या-खोरीं.

त्या निर्जन वनांत जात असतां त्यांना एक भयंकर राक्षस दिसला, पर्वता एवढा उंच व एखाद्या दरीसारखें भयंकर त्याचें मुख, ढगा एवढें पोट व हातांत भाला.

त्यांत वाघ, सिंह, लांडगा आणि हत्ती यांचीं मुंडकीं खोचलेलीं होतीं. राम लक्ष्मणांना पाहून तो कर्दनकाळासारखा त्यांना खायला पुढें धांवला आणि सीतेला उचलून त्यानें आपल्या खाकेंत धरलें. "तुमचा काळ जवळ आलेला दिसतो आहे. म्हणूनच तुम्ही या जंगलांत पाऊल टाकण्याचें साहस केलेंत. तुम्ही दोघे कोणी तरी तरुण मुनि दिसतां. मग ही सुंदर स्त्री कशाला तुमच्या बरोबर? मी हिच्याशीं लग्न करणार आहें.

सीता घाबरून गेली होती. तिचा आक्रोश ऐकून रामाला राक्षसाचा राग आला. तो म्हणाला—"लक्ष्मणा, ज्या उद्देश्याने कैकेयीनें मला वनवास दिला तो उद्देश्य पुरा होणार असें दिसतें आहे. बाबा वारल्याचें ऐकून मला दुःख झालें, तितकेंच किंबहुना त्याहून जास्त दुःख सीतेच्या अंगाला त्या राक्षसाचा स्पर्श झालेला पाहून होत आहे."

रामाचें तें वाक्य ऐकून लक्ष्मणाला स्वेष चढला. म्हणाला—"एका बाणानें मी त्याचा वध करतों पहा!" नंतर राक्षसाकडे वळून चेष्टेनें लक्ष्मण म्हणाला—"काय हो राव! कोण तुम्ही? सर्व जंगलाचे मालक जणुं!"

"ए उर्मट पोरा! कोणाला हा प्रश्न विचारतोस, मीच तुला तो प्रश्न विचारतों आहें! कोण तूं, बोल." राक्षस म्हणाला.

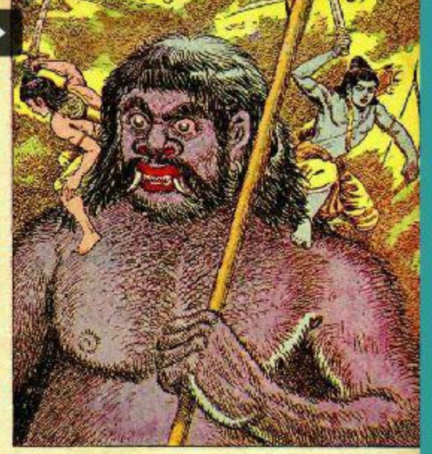
"आम्ही क्षत्रिय कुमार आहों. सदाचरणी आहों. वनवास करीत आहों! आतां बोल तूं कोण?" रामानें विचारलें.

"ऐक! माझ्या पित्याचें नांव जय आहे व आईचें शतहृद. माझें नांव विराध. मी तपश्चर्या करून ब्रह्मदेवाला प्रसन्न करून घेतलें आहे. ब्रह्मदेवानें मला वर दिला आहे कीं कोणत्याहि शस्त्राच्या प्रयोगानें माझा वध होणें शक्य नाहीं. म्हणून तुम्ही दोघे आतां या स्त्रीला विसरा आणि मुकाट्यानें आल्या वाटेना निघून जा. मला तुमचे प्राण घेतल्यानें विशेष फायदापण नाहीं." राक्षस म्हणाला.

रामाचे डोळे रागानें लाल झाले. म्हणाला—"नीच दुष्टा! परस्त्रीवर हात टाका-यला तुला शरम नाहीं वाटली? तुझा काळ जवळ येऊन ठेपला आहे." असें सांगून राम लक्ष्मणांनीं राक्षसावर बाण सोडले. ते बाण राक्षसाच्या शरिरांत शिरून अडकून राहाले. त्यानें सीतेला खाली ठेवलें व मोठ्यानें हंसून त्यानें आपलें शरीर जरा ताणल्याबरोबर सर्व बाण गळून जमिनीवर पडले. तो भाला हातांत घेऊन रामावर धांवला. रामानें एका बाणानें त्या भाल्याचे दोन तुकडे करून टाकले.

पण विराधाला त्याची फिकीरच जणूं नव्हती. तो पुढें येऊं लागलेला पाहून राम लक्ष्मणांनीं तलवारीचे वार केले. पण त्याला त्याचें कांहींच वाटलें नाहीं. त्यानें राम-लक्ष्मणांना खांद्यावर उचलून घेतलें आणि रानांत खोल शिरूं लागला.

सीता ओरडली—"दोघांना हा राक्षस कोठें घेऊन चालला आहे? मला वाघ व लांडगे खाऊन टाकतील. राक्षसा! मी तुझ्यासमोर हात जोडतें. तूं दोघांना सोडून दे व पाहिजे तर मला धरून घेऊन जा."

सीतेचा तो आक्रोश ऐकून राम लक्ष्मणांनीं आपापल्या तलवारींनें राक्षसाचे दोन्ही हात कापून टाकले. तो जमिनीवर आदळला जणुं कांहीं डोंगरच कोसळला. जमीन हादरली. दोघांनीं राक्षसाला खूप बडविलें. त्याच्या पायांचीं हाडें मोडून टाकली. पण तो राक्षस मेला नाहीं. राम त्याच्या गळ्यावर उभा राहून लक्ष्मणाला म्हणाला—"लवकर खड्डा खण, याला जिवंत पुरून टाकूं या." लक्ष्मणानें एक खड्डा खणला. दोघांनीं त्याला त्या खड्ड्यांत ढकललें. खड्ड्यांत पडतांना तो इतक्या मोठ्यानें गरजला कीं

त्या आवाजानें सर्व दिशा कांपल्या. राम-लक्ष्मणांनीं त्याच्या वर दगड व माती टाकून त्याला पुरून टाकलें.

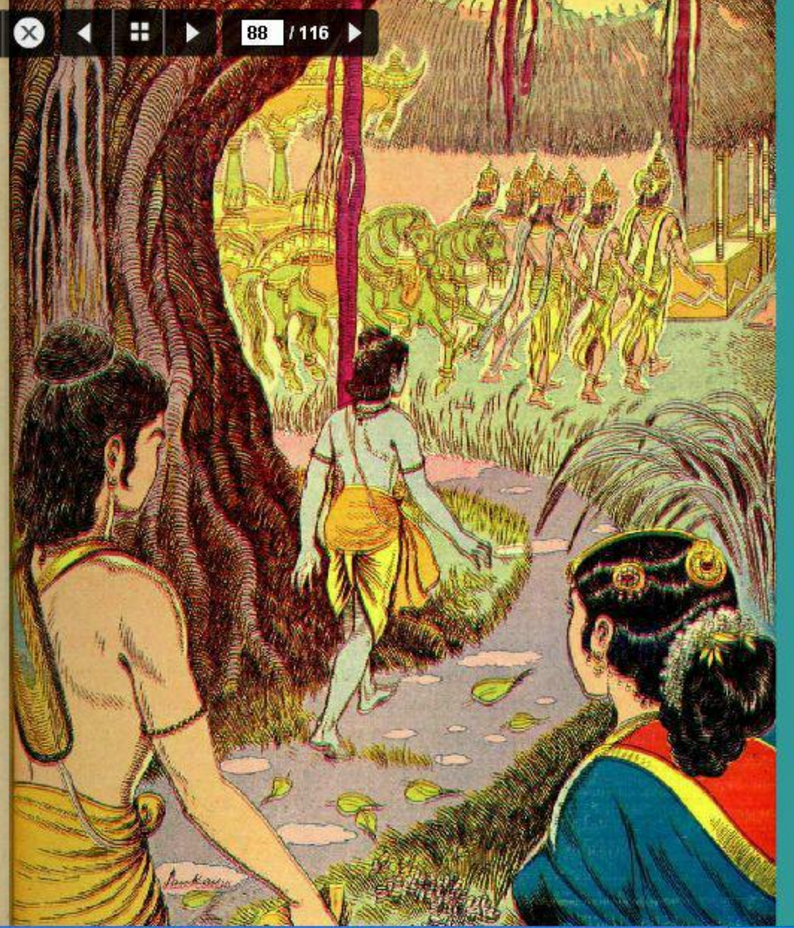
रामानें सीतेजवळ जाऊन तिला धीर दिला. सीतेनें असलें भयंकर दृश्य आयुष्यांत पूर्वी कधीं पाहिलें नव्हतें. म्हणून ती फार भ्याली होती.

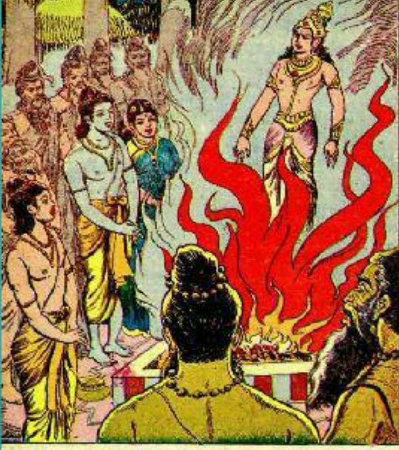
नंतर राम लक्ष्मण सीतेसह शरभंग ऋषींच्या आश्रमांत येऊन राहण्याचा हेतूनें निघाले. ते आश्रमाजवळ येऊन पोंचणार तों त्यांना एक विचित्र दृश्य दिसलें. जमिनी-पासून पुष्कळ वर अंतराळांत एक रथ उडत असलेला त्यांना दिसला. त्याला पिवळे घोडे जोडलेले होते. एक महापुरुष सुंदर वस्त्रा-भूषणें परिधान करून आश्रमाकडे जात होता. सूर्यासारखा तो तेजस्वी पुरुष होता.

रामानें लक्ष्मणाला तिकडे बोट दाखवीत विचारलें—"लक्ष्मणा! हा देवेन्द्र तर नसेल? मी पुढें जाऊन चवकशी करून येतों. तूं व सीता तोंपर्यंत येथें बाहेर थांबा." असें सांगून राम शरभंग ऋषींच्या आश्रमांत गेला.

तो खरोखरच देवेन्द्र होता. शरभंग ऋषींना स्वर्गांत बोलावून घेऊन जाण्यासाठीं स्वतः देवेन्द्रच आला होता. रामाला येत असलेला पाहून इंद्र शरभंग ऋषींना म्हणाला—"राम मला भेटायला येत आहे. त्याच्या हातून मोठमोठीं कामें व्हावयाचीं आहेत. तीं पुरी होईपर्यंत माझी व त्याची भेट होणें इष्ट नाहीं." असें सांगून इंद्र रथांत बसून लगेच निघून गेला.

इंद्राला निघून गेलेला पाहून राम परतला आणि सीता व लक्ष्मण दोघांना बरोबर घेऊन त्यानें शरभंग ऋषींच्या आश्रमांत प्रवेश केला. तिघांनीं ऋषींना नमस्कार केला. तों पर्यंत ऋषींनीं अग्निप्रवेश करण्याची सर्व तयारी करून ठेवली होती.

रामानें इंद्राविषयीं विचारतां ऋषि म्हणाले—" मी तपश्चर्या करून स्वर्गांत प्रवेश करण्याचा अधिकार मिळविला होता. पण देवेन्द्र स्वत: मला घेऊन जाण्यासाठीं आला होता. तूं माझ्यासाठीं येत आहेस हें जेव्हां मला कळलें तेव्हां मी विचार केला स्वर्गाला मागून जातां येईल. ब्रह्मलोक स्वर्ग लोक वगैरेंची प्राप्ती मला झाली आहे. मी त्यांचें दान तुला करतों."

" ऋषिवर! मी आपला त्याबद्दल फार आभारी आहें. ज्या लोकांत मला जाण्याची इच्छा होईल त्या लोकांत जाण्यास अधिकारी मला स्वत:च व्हायला नको का? आतां मला हें सांगा कीं या अरण्यांत मी सीता व लक्ष्मणासह कोठें रहावें?" रामानें विचारलें.

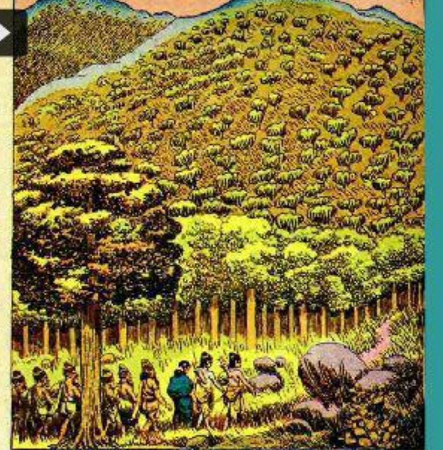
" यांच नदीच्या कांठा कांठानें तूं पश्चिमेकडे गेलास तर तुला सुतीक्ष्ण मुनींचा आश्रम लागेल. ते तुला योग्य स्थान कोणतें तें सांगतील. ज्याप्रमाणें सांप आपली कात टाकतो तसें हा देह ठेवीत असतां तूं मला पहावेंस, ही माझी इच्छा आहे." असें सांगून शरभंग ऋषींनीं अग्नींत प्रवेश केला. त्यांचें तें जर्जर शरीर भस्म होऊन गेलें व एक दिव्य देह धारण करून पंचवीस वर्षाच्या तरुणासारखे ते अग्नींतून बाहेर आले. सीता राम व लक्ष्मणांनीं शरभंग ऋषींचें तें दिव्य डोळ्यांनीं पाहिलें.

शरभंग ऋषींनीं देह त्याग केल्यावर आश्रमांतल्या इतर ऋषींनीं येऊन रामाजवळ विनंति केली—" पहा, नदीच्या कांठीं राहणाऱ्या ऋषींना राक्षस त्रास देत आहेत. त्यांचीं प्रेतें पहा इकडे पडली आहेत. ऋषी-मुनींचा रक्षणाचा भार तूं आपल्यावर घ्यावास." असें सांगून त्यांनीं ऋषी मुनींचीं प्रेतें दाखविलीं.

" मी पित्याच्या आज्ञेचें पालन करण्यासाठीं अरण्यवास पत्करला होता. कदाचित या सेवेसाठींच मला अरण्यवास लाभला आहे. मी आनंदानें ही जबाबदारी आपल्या शिरांवर घ्यायला तयार आहें." रामानें उत्तर दिलें.

राम सुतीक्ष्ण मुनींच्या आश्रमाकडे जात असतां त्याच्याबरोबर वैखानस वगैरे ऋषि देखील निघाले. त्यांनीं एक नदी पार केली आणि एका पर्वतालगतच्या रानांत येऊन पोंचले. त्याच वनांत सुतीक्ष्ण मुनींचा आश्रम होता.

रामानें आपलें नांव सांगून सुतीक्ष्ण मुनींना नमस्कार केला. ऋषींनीं पुढें येऊन रामाला प्रेमानें आलिंगन करून आशीर्वाद दिला व म्हणाले—" रामा! तूं चित्रकूट पर्वतावर येऊन राहूं लागलास तेव्हां पासूनच तुझ्याविषयीं सर्व समाचार मला मिळत आले आहेत. मी आजपर्यंत जी तपश्चर्या केली तिचें सर्व फळ मी तुला देत आहें. तूं सीता व लक्ष्मणासह सर्व लोक पाहून घे. तुला अनायास ही प्राप्ति होत आहे."

त्यावर राम म्हणाला—" मुने! स्वत: कांहीं कष्ट केल्याशिवाय ब्रह्मलोकाची जरी प्राप्ति झाली तरी त्याचें खरें सुख कसें मिळणार? आतां आम्हांला वनवासास योग्य असें स्थान सांगावें."

" पाहिजे तर तूं याच आश्रमांत रहा. येथें आश्रमांतल्या मृग इत्यादि प्राण्यांचाच थोडा त्रास आहे. बाकी कशाहि प्रकारचा त्रास नाहीं." सुतीक्ष्ण मुनि म्हणाले.

" मी किंवा लक्ष्मणानें मृगयेच्या वेळीं चुकून आश्रमाच्या पशूचा वध केला तर तो केवढा मोठा अपराध होईल? तेव्हां आपण इतर कोणतें तरी स्थान सुचवावें." राम म्हणाला.

सुतीक्ष्ण मुनींच्या आग्रहास्तव रामानें ती रात्र त्यांच्या आश्रमांत राहण्याचें कबूल केलें. सकाळीं राम सीता, लक्ष्मण व मुनींसह पुढें निघाला.

वाटेंत सीतेनें रामाला विचारलें–"जगांत तीन पापें महापापें म्हणून मानली जातात,–पहिलें असत्य भाषण, दुसरें परस्त्री प्रेम व तिसरें निष्कारण वैर. त्यांत निष्कारण वैर हेंच सर्वांत मोठें महापातक आहे. पहिलीं दोन पातकें आर्यपुत्र कधीं करणार नाहींत याची मला खात्री आहे. पण आपण राक्षसांचा वध निष्कारणच करणार आहांत असें नाहीं का वाटत? आपण ऋषी व मुनींना तसें वचन दिलें आहें म्हणून विचारतें. खरें पाहिलें तर शस्त्र हातीं धरणें हीच एक चूक ठरेल. फार पूर्वी एक मुनि तप करीत होते. इंद्र भटाचें रूप घेऊन आला. त्यानें त्या मुनींकडे आपलें शस्त्र ठेवून त्याचा सांभाळ करण्यास सांगितलें व असें देखील सांगितलें कीं मी कांहीं दिवसांनीं येऊन, हें शस्त्र घेऊन जाईन. मुनि तें शस्त्र सतत आपल्या जवळ बाळगीत. कोठें जायचें झालें तरी तें ठेवून जात नसत. त्याचा प्रयोग मुनीनें फळें तोडायला व कापायला केला. हळूहळू त्या शस्त्राचा उपयोग हिंसाकार्यांत पण होऊं लागला. शेवटीं त्यांना नरकांत जावें लागलें.

म्हणून शस्त्र त्याग करूनच आपण तपश्चर्या करूं या. ही फक्त एक विनंति आहे."

राम सीतेला म्हणाला–"सर्व मुनींनीं इतकी प्रार्थना केली तेव्हां मी त्यांना होकार दिला व वचन देखील दिलें कीं मी त्यांचें रक्षण करीन. आतां तें वचन मोडायला मी तयार नाहीं. तुला किंवा लक्ष्मणाला सोडावें लागलें तरी मी आपली प्रतिज्ञा मोडणार नाहीं."

हनुमानाची गोष्ट

केसरी नांवाच्या एक वानराच्या बायकोचें नांव अंजना असें होतें. केसरी संन्यास होऊन तपश्चर्या करण्यासाठीं निघून गेल्यावर अंजनानें वायूची आराधना केली व त्याच्या अनुग्रहानें तिला एक मुलगा झाला.

जन्म झाल्याबरोबर अंजनासुत मारुती सूर्याला पाहून त्याला धरायला धांवला. तें पाहून राहून रागावून इंद्राकडे फिर्याद केली.

